

**MASTER
SPECIAL
EDUCATIONAL
NEEDS**

SOCIALER DAN SOCIAAL

Naam: Elke Heithuis

Studentennummer: 2194454

Gespecialiseerd leerkracht

Fontys Speciale Onderwijszorg

Begeleidster: A. de Bilde

Mei, 2012

Inhoudsopgave

Samenvatting	5
Hoofdstuk 1: Aanleiding en probleemstelling	6
Hoofdstuk 2: Theoretische onderbouwing	8
2.1 Groepsvorming en groepsdynamica in de leeftijd van 8 á 9 jaar in het SBO	8
2.1.1 Groepsvorming.....	8
2.1.2 Groepsdynamica.....	9
2.1.3 Ontwikkelingspsychologie van leerlingen in de leeftijd van 8 á 9 jaar	10
2.1.4 Combinatie groepen	11
2.2 Prosociaal gedrag.....	12
2.2.1 Vrijgevigheid en behulpzaamheid	12
2.2.2 Empathie	13
2.2.3 Verklaren prosociaal gedrag	14
2.3 Leerkrachtgedrag.....	14
2.3.1 Relatie leerkracht – leerlingen	15
2.3.2 Oplossingsgericht handelen.....	15
2.3.3 Pedagogisch klimaat en de leerkracht	16
2.3.4 Voorbeeldfunctie van de leerkracht	16
2.4 Conclusie theoretische onderbouwing	17
Hoofdstuk 3: Methodologie	19
3.1 Doelgroep en respondenten.....	19
3.2 Onderzoeksperiode	19
3.3 Onderzoeksmethode en onderzoeksinstrumenten.....	19
3.5 Betrouwbaarheid.....	22
3.6 Validiteit.....	23
3.7 Triangulatie	23
3.8 Ethiek.....	23
Hoofdstuk 4: Data presentatie	25
4.1 Deelvraag 1	25
4.1.1 Observatie.....	25
4.2 Deelvraag 2	27
4.2.1 Sociogram.....	27

4.2.2	Interview leerlingen.....	28
4.2.3	Logboek.....	29
4.3	Deelvraag 3	29
4.3.1	Interview leerlingen.....	29
4.3.2	Interview leerkracht groep C3.....	30
4.4	Deelvraag 4	30
4.4.1	Interview leerkrachten groep C.....	30
Hoofdstuk 5: Data analyses en antwoorden op onderzoeksvragen		32
5.1	In hoe verre helpen en delen de leerlingen uit groep C3 elkaar tijdens vrijspeelmomenten in de groep?	32
5.2	Hoe ervaren de leerlingen het helpen en delen in de groep tijdens de vrijspeelmomenten?	33
5.3	Wat hebben de leerlingen nodig om te helpen en delen tijdens vrijspeelmomenten van mij als leerkracht?	35
5.4	Hoe bevorderen collega-leerkrachten van groep C de prosociale gedragingen <i>helpen en delen</i> in de groep tijdens vrijspeelmomenten?	36
5.5	Antwoord op de hoofdvraag	37
5.6	Aanbevelingen.....	38
Hoofdstuk 6: Evaluatie		39
6.1	Toekomst onderzoeksdomein.....	39
6.2	Vervolgonderzoek.....	39
6.3	Leermomenten	40
6.4	Collegialiteit en critical friends	41
Nawoord		43
Bronnenlijst.....		44
Bijlagen		47
Bijlage 1: Tijdsplanning		47
Bijlage 2: Observatieschema		48
Bijlage 3: Gestructureerd interview (leerlingen)		50
Bijlage 4: Interview (coach)		52
Bijlage 5: Interview (leerkrachten groep C)		54
Bijlage 6: Sociogram		56
Bijlage 7: Logboek Vrijspelen		57
Bijlage 8: Observaties leerlingen.....		58

Bijlage 9: Analyse interview leerlingen	70
Bijlage 10: Logboeken	74
Bijlage 11: Interview leerkracht groep C3	76
Bijlage 12: Analyse interview leerkrachten groep C.....	78

Samenvatting

Dit onderzoek gaat over pro sociaal gedrag. Pro sociaal gedrag bestaat uit enkele gedragingen, zoals samenwerken, elkaar helpen, delen, geruststellen, troosten en zorg geven (Van der Ploeg, 2011). In dit onderzoek wordt aandacht besteedt aan de pro sociale gedragingen *helpen en delen*.

De persoonlijkheid van kinderen wordt gevormd door sociale vaardigheden (Prinsen, 2009). Sociaal gedrag is gedrag dat wenselijk wordt geacht. Pro sociaal gedrag is daar een onderdeel van en staat aan het uiteinde van sociaal competent gedrag (Van der Ploeg, 2011). Maar hoe kunnen kinderen socialer zijn dan sociaal? Van der Ploeg (2011) benoemt dat pro sociaal gedrag gaat om altruïstisch gedrag. Altruïstisch betekent belangeloos anderen helpen (Bateson, Ahmad, Powell & Stocks, 2008). De aanleiding voor dit onderzoek is, dat de leerlingen in mijn groep de pro sociale gedragingen *helpen en delen* nauwelijks inzetten. Het probleem in mijn groep brengt mij tot de onderzoeksvraag.

“Hoe kan ik als leerkracht van groep C3, in de leeftijdscategorie van 8 á 9 jaar op het SBO, er toe bijdragen, dat binnen combinatiegroepen leerlingen de pro sociale gedragingen ‘elkaar helpen en delen’ toepassen tijdens vrijspeelmomenten in de groep?”

Om antwoord te krijgen op deze onderzoeksvraag zijn er deelvragen opgesteld. Deze zijn beantwoord aan de hand van literatuur en onderzoeksinstrumenten. In het literatuuronderzoek zijn de domeinen groepsvorming en groepsdynamica in de leeftijd van 8 á 9 jaar in het SBO, pro sociaal gedrag en leerkrachtgedrag bestudeerd. Naast het literatuuronderzoek zijn er onderzoeksinstrumenten zoals observaties, interviews, logboek en een sociogram gebruikt. Uit de analyse van de observaties en interviews blijkt dat leerlingen de pro sociale gedraging *helpen* beter hebben ontwikkeld dan het *delen*. Leerlingen zien graag verbetering als het gaat over helpen en delen tijdens vrijspeelmomenten in de groep.

Uit dit onderzoek komt naar voren dat de voorbeeldfunctie van de leerkracht (Bongaards & Sas, 2005), samenwerkingsactiviteiten, spiegelen van gedrag, geven van SOVA-lessen, een positieve benadering (Furman, 2010; Wolters, 2011), het opstellen van regels en afspraken en voldoende materiaal in de groep, de aspecten zijn die zorgen dat pro sociaal gedrag wordt bevorderd en gestimuleerd tijdens vrijspeelmomenten bij kinderen in de leeftijd van 8 á 9 jaar in het SBO.

Hoofdstuk 1: Aanleiding en probleemstelling

In dit hoofdstuk wordt de aanleiding en de probleemstelling van het meesterstuk beschreven. Sinds september 2011 is een speciale school voor basisonderwijs mijn leerwerkplek. De school is een onderwijsvoorziening voor kinderen met leer- en gedragsproblemen (Schoolgids 2011-2012, school X).

Op school X zitten leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften. Mijn groep is een combigroep. De groep is aan het begin van het schooljaar bij elkaar gekomen. In de praktijk is te merken dat leerlingen in mijn groep moeite hebben met prosociaal gedrag en in het

bijzonder de gedragingen *helpen en delen*. Leerlingen kenden elkaar aan het begin van het schooljaar niet en ik merk dat leerlingen niet bereid zijn om elkaar te helpen en materialen met klasgenoten te delen tijdens vrijspelen. Doordat de leerlingen de prosociale gedragingen *helpen en delen* niet toepassen tijdens het vrijspelen ontstaan er ruzies en stoten leerlingen elkaar af. Van der Ploeg (2011) geeft aan dat prosociaal gedrag verder gaat dan het gewenste sociale

gedrag en mensen zijn geneigd te denken dat prosociaal gedrag een overbodige formulering is, omdat sociaal gedrag al wenselijk is. Hoe kun je socialer zijn dan sociaal? Van der Ploeg (2011) is van mening dat prosociaal gedrag een stap verder gaat dan het sociale gedrag; het gaat om altruïstisch gedrag waarbij kinderen elkaar helpen omdat ze verdrietig zijn of op andere manieren in moeilijkheden zijn geraakt. De mening van Van der Ploeg (2011) wordt door mij gedeeld, omdat kinderen met prosociaal gedrag zich kunnen inleven in een ander en een ander willen bijstaan. Het inleven en een ander bijstaan in moeilijkheden lijkt mij lastiger dan het gewenste sociale gedrag vertonen.

Het hierboven beschreven probleem brengt mij tot de volgende onderzoeksvraag:

“Hoe kan ik als leerkracht van groep C3, in de leeftijdscategorie van 8 á 9 jaar op het SBO, er toe bijdragen, dat binnen combinatiegroepen leerlingen de prosociale gedragingen ‘elkaar helpen en delen’ toepassen tijdens vrijspeelmomenten in de groep?”.

Om antwoord te krijgen op de onderzoeksvraag zijn de volgende deelvragen geformuleerd:

- ❖ In hoe verre helpen en delen de leerlingen uit groep C3 elkaar tijdens vrijspeelmomenten in de groep?

- ❖ Hoe ervaren de leerlingen uit groep C3 de pro sociale gedragingen *helpen en delen* van klasgenoten tijdens vrijspeelmomenten?
- ❖ Wat hebben de leerlingen nodig om te helpen en delen tijdens vrijspeelmomenten van mij als leerkracht?
- ❖ Hoe bevorderen collega-leerkrachten van groep C de pro sociale gedragingen *helpen en delen* in de groep tijdens vrijspeelmomenten?

De huidige situatie is een negatieve groepssfeer waarbij leerlingen elkaar afstoten en hulp van klasgenoten niet accepteren. Het doel *van* dit onderzoek is het zoeken van oplossingen om de pro sociale gedragingen *helpen en delen* tijdens vrijspelen te verbeteren. Het doel *in* het onderzoek is dat de pro sociale gedragingen *helpen en delen* in groep C3 wordt verbeterd. Het werken aan pro sociaal gedrag zorgt voor een positieve omgang tussen leerlingen, dus een positief groepsklimaat (Van Waes & Orroi, 2006). Leerlingen komen in een positief groepsklimaat beter tot leren (De Jong, 2010). In pro sociaal gedrag en sociale vaardigheden wil ik mij verdiepen. Daarnaast trekt het pedagogisch klimaat mijn aandacht, en wil ik als leerkracht iets betekenen in het verbeteren van het negatieve klimaat tijdens vrijspeelmomenten in de groep.

School X vindt het belangrijk om een veilig, open en prettig schoolklimaat te creëren op basis van respect en gelijkwaardigheid (Schoolgids 2011-2012). Op dit moment is er geen gelijkwaardigheid en respect te zien tijdens vrijspelen. Leerlingen accepteren elkaars hulp niet en maken ruzie over materialen, omdat zij moeite hebben met vrijgevigheid. Vanuit mijn optiek is het relevant dat de pro sociale gedragingen *helpen en delen* worden verbeterd, omdat behulpzaamheid en vrijgevigheid essentiële aspecten zijn voor de ontwikkeling van kinderen (Van Lieshout, 2009).

In het volgende hoofdstuk wordt literatuur ingezet om meer kennis te verkrijgen over de domeinen: groepsvorming en groepsdynamica in de leeftijd van 8 á 9 jaar in het SBO, pro sociaal gedrag en leerkrachtgedrag.

Hoofdstuk 2: Theoretische onderbouwing

“Hoe kan ik als leerkracht van groep C3, in de leeftijdscategorie van 8 á 9 jaar op het SBO, er toe bijdragen, dat binnen combinatiegroepen leerlingen de prosociale gedragingen ‘elkaar helpen en delen’ toepassen tijdens vrijspeelmomenten in de groep?”. Mijn onderzoeksvraag heeft geleid tot volgende drie domeinen in het theoretische kader: groepsvorming en groepsdynamica in de leeftijd van 8 á 9 jaar in het SBO, prosociaal gedrag en leerkrachtgedrag.

2.1 Groepsvorming en groepsdynamica in de leeftijd van 8 á 9 jaar in het SBO

Een goede sfeer in de groep is bepalend voor de ontwikkeling van het kind. Om een goede sfeer te creëren staan de leerlingen en de groepsleerkracht centraal. Johnson & Johnson (2008) geven een definitie van het begrip ‘groep’: “Een groep bestaat uit een aantal individuen tussen wie interactie plaatsvinden” (Johnson & Johnson, 2008, p. 8).

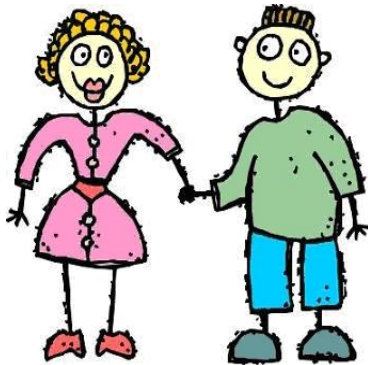
2.1.1 Groepsvorming

Voor een goede sfeer is vertrouwen, uitdaging, veiligheid en ruimte nodig. Deze benodigdheden komen voort uit de psychologische behoefte van de mens; verbondenheid (Stevens, 2005).

Verbondenheid binnen het onderwijs blijkt een belangrijk kenmerk te zijn voor een positieve sfeer in de klas. Op mijn leerwerkplek is te zien dat leerlingen een negatieve relatie met elkaar hebben. Ze willen elkaar niet helpen en reageren negatief op andermans hulp. Tevens hebben de leerlingen moeite met delen en willen zij materialen/spullen voor zichzelf houden. Vooral tijdens vrijspeelmomenten is dit terug te zien in mijn praktijk. Mönks & Knoers (2009) geven aan dat een relatie betekent dat meerdere personen een gezamenlijke geschiedenis en gezamenlijke toekomst hebben en rekening met elkaar houden. Aan het begin van een relatie weten kinderen niet welk gedrag gepast is (Mönks & Knoers, 2009). In mijn praktijk kwam naar voren dat leerlingen aan het begin van het schooljaar moeite hadden met hun eigen gedragingen richting klasgenoten.

Kinderen in de leeftijd van 8 á 9 jaar hebben een bepaalde voorkeur in de omgang met klasgenoten. Gemeenschappelijke activiteiten en interesses zijn belangrijk voor de keuze

met wie ze een relatie opbouwen. Een relatie wordt opgebouwd door met elkaar in interactie te gaan. Er kan een vriendschap ontstaan. Het kind begint tussen vijf en acht jaar vrienden te

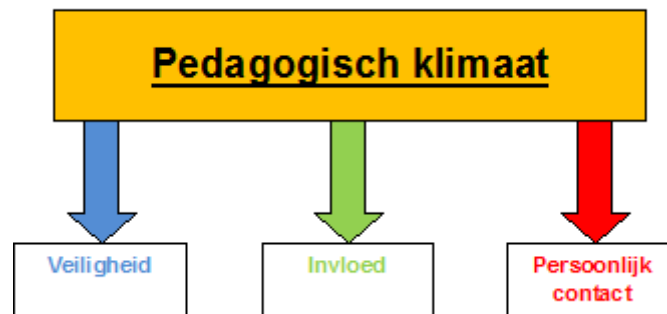
maken (Delfos, 2009; Heemstra-Hendriksen, 2006). Vriendschappen in deze leeftijdsperiode worden vaak gevormd met kinderen van hetzelfde geslacht. Op mijn leerwerkplek is het opvallend dat de meisjes contact zoeken met jongens uit de groep. Vanuit mijn visie is het van belang dat leerlingen contact met elkaar zoeken, ongeacht het geslacht, omdat vriendschap ervoor zorgt dat leerlingen zich zekerder en veiliger voelen in de groep (Vijverberg, 2004).

2.1.2 Groepsdynamica

In een groep zullen kinderen zich veilig en zeker moeten voelen. Vanuit mijn ervaring voelen niet alle leerlingen zich zeker en veilig, waardoor de groepsdynamica in de klas negatief is. Groepsdynamica wordt door Johnson & Johnson (2009) beschreven als “de tak van de sociale wetenschappen die zich richt op het vermeerderen van onze kennis over de aard van het leven in groepen” (Johnson & Johnson, 2009, p. 3). Kennis over groepsdynamica kan de manier van denken over de groep veranderen en als gevolg daarvan het functioneren in de groep veranderen. In mijn groep is het functioneren van de leerlingen negatief tijdens vrijspeelmomenten. De leerlingen beschikken niet over de prosociale gedragingen *helpen en delen*. De prosociale gedragingen van de kinderen zijn essentieel voor het pedagogisch klimaat in de klas (Van der Ploeg, 2011). Alle kinderen uit de groep, brengen hun eigen achtergrond mee. Het creëren van een positieve sfeer heeft te maken met de persoonlijkheid en karakters van kinderen, de onderlinge verschillen, sociaal-culturele achtergrond en de thuissituatie (Van Eijkeren, 2008). Van Eijkeren (2008) geeft aan dat wanneer het schoolklimaat aansluit bij het thuisklimaat het gemakkelijker is voor de leerkracht om een sfeer in de groep te creëren waarin het kind hulp van een ander aanneemt en in staat is om te delen. In mijn groep zijn er verschillende sociaal-culturele achtergronden. Om met alle verschillende achtergronden om te gaan en leerlingen de prosociale gedragingen *helpen en delen* aan te leren, wordt door mij gezien als een uitdaging.

Kinderen moeten leren hoe zij elkaar kunnen helpen en delen. Een goede sfeer heeft positieve invloed op het functioneren van het individuele kind. Kinderen hebben steun aan elkaar en dragen bij aan een sociaal emotioneel welbevinden. De basiskenmerken,

veiligheid, invloed en persoonlijk contact zorgen voor een pedagogisch klimaat (Van Eijkeren, 2008).

Een kind voelt zich veilig als hij/zij geaccepteerd wordt door klasgenoten. Er wordt voldaan aan de voorwaarde 'invloed' als alle kinderen uit de groep invloed hebben op wat er in de klas afspeelt. Ten slotte is er 'persoonlijk contact' als ieder kind in de groep minimaal één vriendschappelijk contact heeft in de groep (van Eijkeren, 2008). In mijn groep zijn de aspecten 'veiligheid' en 'persoonlijk contact' niet optimaal ontwikkeld. Er zijn twee kinderen die niet geaccepteerd worden door vijf andere klasgenoten, omdat zij hen pesten en uitschelden. Naar mijn mening zijn de drie basiskennmerken voor het creëren van een fijne groepssfeer belangrijk voor het aanleren van prosociale gedragingen *helpen en delen*.

2.1.3 Ontwikkelingspsychologie van leerlingen in de leeftijd van 8 á 9 jaar

Om alle kinderen de prosociale gedragingen *helpen en delen* aan te leren, moet er gekeken worden naar het individuele kind. Ieder kind heeft zijn eigen persoonlijke biografie. Elke biografie is gebonden aan algemene wetmatigheden. Het onderscheiden van ontwikkelingsfasen in de levensloop van een mens heet ontwikkelingspsychologie (Heemstra-Hendriksen, 2006). Erikson (1974) en Piaget (1952) hanteren een driedeling:

1. Kinderen van nul tot zes jaar;
2. Kinderen van zes tot twaalf jaar;
3. Kinderen van twaalf tot achttien jaar.

Als er wordt gekeken naar de ontwikkeling van sociaal gedrag, vindt deze plaats in fase één (Van der Ploeg, 2011). De prosociale gedraging *delen* komt in fase twee op gang. Delen blijkt moeilijker te zijn, waardoor de ontwikkeling later opgang komt (Van der Ploeg, 2011). De leerlingen in mijn groep behoren tot de tweede fase; kinderen in fase van zes tot twaalf

jaar. In deze fase vindt er een kanteling plaats in de emotionele ontwikkeling van het kind. Autonomie wordt voor het kind belangrijker (Heemstra-Hendriksen, 2006). In mijn praktijk is dit duidelijk te zien, omdat leerlingen zelf oplossingen willen zoeken en handelen zelf willen verrichten.

Heemstra-Hendriksen (2006) geeft aan dat kinderen in de periode van zes tot negen jaar zich betrokken voelen bij realistische situaties. Het kind kan zich inleven in de situaties van het slachtoffer. In mijn groep is niet terug te zien dat kinderen zich kunnen inleven in het slachtoffer. De leerlingen voelen geen empathie met de ander (Kohnstamm, 2009). Een slachtoffer krijgt van 10 leerlingen geen medeleven of steun. Het slachtoffer wordt uitgelachen of genegeerd. Twee leerlingen in mijn groep voelen wel empathie voor een slachtoffer en tonen waardering en betrokkenheid. Vanuit mijn optiek is het belangrijk dat leerlingen zich kunnen inleven, omdat empathie een belangrijk onderdeel is om prosociaal gedrag te kunnen vertonen en het pedagogisch klimaat in mijn groep te verbeteren.

2.1.4 Combinatie groepen

Mijn groep is een combinatiegroep met twee verschillende leerstromen. Een langzame en snelle leerstroom. Een combinatiegroep is een groep waarin leerlingen uit verschillende leerstromen in één groep zijn geplaatst (Bongaards & Sas, 2005). Bongaards & Sas (2005) geven aan dat leerlingen in een combinatieklas gedwongen worden om zelfstandig een probleem op te lossen. In mijn groep worden problemen niet zelfstandig opgelost waardoor er regelmatig negatieve situaties ontstaan, vooral tijdens vrijspeelmomenten.

Siemonsma (1987) beschrijft twee beeldvormingen over combinatiegroepen. Een combinatiegroep kan geassocieerd worden met 'vernieuwing', maar aan de andere kant met een 'uit nood geboren' beslissing van de directie. Op school X is het een kwestie van ruimtegebrek en leerlingenaantal en dus een 'uit nood geboren' beslissing.

Begin dit schooljaar zijn leerlingen uit twee verschillende groepen bij elkaar gekomen en vormen nu één groep. Tevens is er één nieuwe jongen in de groep gekomen dat van een reguliere school komt. Wanneer een nieuwkomer in de groep komt, kost het tijd voordat de nieuweling geaccepteerd wordt in de groep. Identiteit, macht, nut en acceptatie kunnen zorgen voor spanningen binnen de groep (Bal, 2001). Van den Broeck (2006) geeft aan dat nieuwelingen door klasgenoten uit de groep worden geplaagd om af te tasten hoe de nieuweling is. De bestaande groep bekijkt wat de nieuweling aan kan en wordt aan de hand daarvan buitengesloten of geaccepteerd. In groep C3 was dit aan het begin van het

schooljaar duidelijk te zien. De twee bestaande groepen en de nieuwe leerling probeerden elkaar uit. De leerkracht van de groep greep in wanneer de nieuwe leerling betrokken was bij negatieve situaties. De nieuweling is een sociaal vaardige leerling. Hij wil graag anderen helpen en deelt zijn spullen met klasgenoten. Vanuit mijn optiek is het essentieel om als leerkracht de nieuweling te beschermen tegen negatieve situaties in de groep. De leerkracht kan complimenten geven aan het sociaal vaardig kind, zodat andere leerlingen uit de groep zien hoe je elkaar helpt en deelt. Het leerkrachtgedrag is van belang in een groep waarin leerlingen moeite hebben met sociaal gedrag (Van der Ploeg, 2011).

2.2 Prosociaal gedrag

Prinsen (2009) geeft aan dat de sociale vaardigheden de persoonlijkheid van het kind vormt. Aan het uiteinde van sociaal competent gedrag kan prosociaal gedrag worden geplaatst (Van der Ploeg, 2011). Aronson, Wilson & Akert (2011, blz. 378) geven de volgende definitie van prosociaal gedrag: 'Elke handeling die gericht is op het welzijn of het welbevinden van een ander'. Een aantal belangrijke prosociale gedragingen zijn: helpen, samenwerken, samen delen, zorg geven, troosten, begrip tonen en geruststellen (Van der Ploeg, 2011).

2.2.1 Vrijgevigheid en behulpzaamheid

Vanuit mijn praktijkervaring hebben de leerlingen in mijn groep moeite met de prosociale gedragingen *helpen en delen*. Twee leerlingen hebben de gedragingen ontwikkeld, maar klasgenoten weigeren hulp van deze twee leerlingen aan te nemen. Kohnstamm (2009) zegt dat mensen vaker helpen en delen wanneer zij zich gelukkig voelen, tevreden zijn of als iets hen gelukt is. Negatieve gevoelens en gedachten over eigen falen, verminderen de bereidheid tot delen. Gezien mijn ervaring blijkt dat leerlingen met negatieve gevoelens daadwerkelijk minder vrijgevend zijn. Ze houden materiaal voor zichzelf of eisen materiaal

van andere kinderen op. Kohnstamm (2009) benoemt het delen een prosociale daad bij uitstek. Vrijgevigheid blijkt voor kinderen moeilijk te zijn, omdat het kind moet weten welke attributen bij iemands sociale rol horen om te kunnen begrijpen wat een ander nodig heeft en een voorwerp wat van het kind is, wordt voor een ander; weggeven is weggeven (Kohnstamm, 2009).

Kohnstamm (2009) geeft aan dat kinderen eerder helpen dan delen. Kinderen helpen al op jonge leeftijd, maar naarmate ze ouder worden zit er een motivatie achter, omdat het kind zich verstandelijk verder heeft ontwikkeld en meer sociale inzicht heeft. Kohnstamm (2009) benoemt zeven stadia van motieven om te helpen:

1. Het moet van een autoriteit;
2. Er wacht een beloning;
3. Helpen hoort nu eenmaal;
4. Ik heb soms ook hulp nodig;
5. Wie weet krijg je iets terug;
6. Het geeft een goed gevoel;
7. Zomaar zonder bijgedachten;

Het laatste stadium, zomaar helpen zonder bijgedachten, is altruïstisch. Altruïstisch betekent belangeloos anderen helpen (Bateson, Ahmad, Powell & Stocks, 2008). Om te kunnen helpen, is het nodig dat een kind in de gaten heeft dat een ander een behoefte heeft en zal het kind moeten inschatten hoe groot de behoefte is en of de ander het prettig zal vinden om geholpen te worden (Kohnstamm, 2009). Het verplaatsen in een ander en de emotie en/of gebeurtenis op dezelfde manier te ervaren heet empathie (Bateson, Ahmad, Powell & Stocks, 2008).

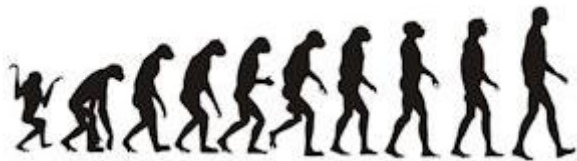
2.2.2 Empathie

Empathie hangt samen met prosociaal gedrag (Van der Ploeg, 2011). Empathie is het vermogen om anderen aan te voelen en te begrijpen. De moeilijke situatie waarin een medeleerling verkeert, roept emoties op bij kinderen. Van der Ploeg (2011) benoemt emoties als belangrijk rol bij het tonen van prosociaal gedrag. Waargenomen emoties van een medeleerling kan leerlingen motiveren tot prosociaal gedrag. Als kinderen moeilijk uitvoering kunnen geven aan hun neiging tot prosociaal gedrag, kan dit te maken hebben met het reguleren van hun emoties. Wanneer kinderen hun eigen emoties niet in bedwang kunnen houden, zijn ze niet in staat anderen te helpen (Van der Ploeg, 2011). Dat betekent dat te hoog opgelopen emoties prosociaal gedrag kunnen belemmeren. Tevens wordt de prosociale ontwikkeling belemmerd wanneer kinderen onvoldoende emotieregulatie hebben (Van der Ploeg, 2011). Volgens Bateson, Ahmad, Powell & Stocks (2008) is de vraag of je

empathie voor iemand voelt, het belangrijkste voordat je iemand helpt. Als je empathie voelt, zul je prosociaal gedrag vertonen vanuit altruïsme. Dit noemen Bateson, Ahmad, Powell & Stocks (2008) de empathie-altruïsmehypothesen.

2.2.3 Verklaren prosociaal gedrag

Vanuit de genetische verklaring wordt gesteld dat prosociaal gedrag deels biologisch bepaald is (Van der Ploeg, 2011). Het blijkt een menselijke eigenschap te zijn die eeuwenlang present is geweest en nodig is om te overleven. Evolutionair gezien zouden mensen zonder prosociaal gedrag zich nooit verder kunnen hebben ontwikkeld, omdat samenwerken en zorgen voor eigen groepsleden noodzakelijk was om het hoofd te bieden aan uiteenlopende bedreigingen (Van der Ploeg, 2011).

Gezien de attachmenttheorie in de psychologie blijken veilig gehechte kinderen meer vertrouwen te hebben in andere kinderen en daardoor hebben zij meer oog voor anderen. De sociale leertheorie sluit zich hier grotendeels bij aan, maar zijn van mening dat prosociale kinderen gestimuleerd zijn door ouders/opvoeders om zich prosociaal te gedragen. De laatste theorie is de cognitieve theorie, waarin wordt gezegd dat het kind het vermogen zal hebben om zich te verplaatsen in een ander. Gezien de verschillende verklaringen sluit ik mij aan bij de genetische verklaring en sociale leertheorie, omdat ik denk dat prosociaal gedrag in de genen zit en ouders/opvoeders een grote en belangrijke rol spelen om prosociaal gedrag te stimuleren. Ook blijkt dat de leerkracht en rol speelt met prosociaal gedrag van de leerlingen (Van der Ploeg, 2011).

2.3 Leerkrachtgedrag

Leerkrachtgedrag is het gedrag wat de leerkracht op school en in de klas laat zien. Een leerkracht heeft een bepaalde manier van handelen, wat in twee soorten te onderscheiden is (Bongaards & Sas, 2005):

1. Persoonsgebonden handelen: Het handelen vanuit jezelf. Je gewoonten, voorkeuren en gevoelens.
2. Vakbekwaam handelen: Het handelen vanuit je aanpak. Wat is het beste gedrag? Wat moet ik doen om de doelen te bereiken?

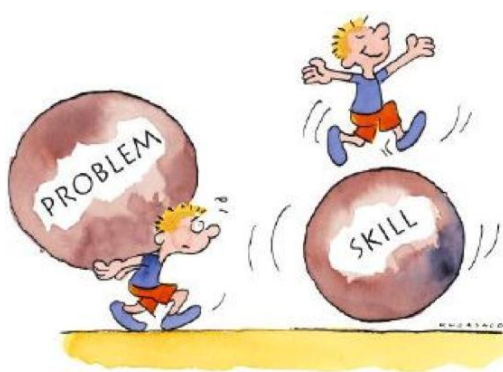
Vanuit mijn optiek kan een leerkracht niet helemaal type één of type twee zijn. Mijn eigen leerkrachtgedrag komt overeen met type één en twee, omdat onderwijzen mensenwerk is, maar ik ook vanuit professionele vaardigheden handel.

2.3.1 Relatie leerkracht – leerlingen

Van Eijkeren (2008) is van mening dat de relatie die de leerkracht met het kind heeft de basis voor het pedagogisch klimaat is. Een vertrouwensrelatie is er als je elkaar accepteert en vertrouwd. Naast van Eijkeren (2008) schrijven Dumez, Kesters & van Ham (1998) dat de relatie tussen de leerkracht en leerling een betere kijk geeft in de gezinssituatie van een leerling. Het kind voelt zich veilig bij een leerkracht, waardoor het spontaner over zichzelf begint te vertellen. Gezien mijn ervaring sluiten de meningen van Dumez, Kesters & van Ham (1998) en van Eijkeren (2008) op elkaar aan, omdat een leerling meer zal vertellen over zijn/haar gezinsituatie wanneer het zich veilig en vertrouwt voelt in de groep. De spontane verhalen kunnen aangeven dat er een pedagogisch klimaat heerst in de groep. In mijn groep vertellen leerlingen weinig spontane verhalen over de thuissituatie, waaruit kan blijken dat het pedagogisch klimaat in de groep niet optimaal is.

2.3.2 Oplossingsgericht handelen

Oplossingsgericht werken is een aanpak wat problemen omzet in vaardigheden. De oplossingsgerichte vaardigheden laat een kind inzien dat hij/zij iets kan en het zelfvertrouwen vergroot.

In de praktijk is opgevallen dat bij conflicten, ongewenst gedrag of het overtreden van regels probleemgerichte gesprekken gevoerd worden. Dit is ten nadele van het pedagogisch klimaat, omdat de leerkracht een negatieve houding aanneemt. Sailor, Dunlap, Sugai, & Horner (2009) geven aan dat je op de positieve inspanningen van een kind moet richten en niet op de overtredingen die hij/zij

maakt. Furman (2010) beschrijft dat kinderen het niet over problemen willen hebben, maar het aanleren van nieuwe vaardigheden een uitdaging vinden. Dit spreekt mij aan, omdat oplossingsgericht werken uitgaat van wat een kind kan. De leerkracht kan vanuit een

positieve houding prosociaal gedrag ontwikkelen (Van der Ploeg, 2011). Waarderen en bekrachtigen van prosociale gedragingen in de klas kan het prosociaal gedrag bevorderen.

2.3.3 Pedagogisch klimaat en de leerkracht

Van Eijkeren (2008) benoemt de leerkracht als de belangrijkste factor voor het pedagogisch klimaat in de groep: “De groepsleerkracht heeft een belangrijke invloed op het pedagogisch klimaat. Hij bepaalt voor een belangrijk deel of kinderen lekker in hun vel zitten en of ze goed presteren” (Van Eijkeren, 2008, p. 88).

Om een sfeer te creëren waarin het vanzelfsprekend is dat leerlingen elkaar ondersteunen en helpen, zijn er een aantal aspecten waar een leerkracht rekening mee kan houden (Heemstra-Hendriksen, 2006; De Jong, 2010):

- Leer direct het verwachte gedrag aan;
- Geef aandacht aan het gewenste gedrag;
- Voorkom machtsstrijd in de groep;
- Leer je leerling kennen.

Deze vier aspecten zijn voor mijn groep belangrijk, omdat mijn groep moeite heeft met de prosociale gedragingen *helpen en delen*. Leerlingen helpen elkaar niet bij negatieve situaties en hebben moeite om dingen te delen. Ook het hulp van een klasgenoot wordt geweigerd.

2.3.4 Voorbeeldfunctie van de leerkracht

Bongaards & Sas (2005) zijn van mening dat de leerkracht in de meeste gevallen voor kinderen een belangrijk persoon is. Datgene wat een leerkracht doet en/of zegt is daarom voor de leerlingen van belang. Een goed voorbeeld geven doet dus vaak goed volgen (Bongaards & Sas, 2005). Vanuit mijn ervaring is het belangrijk om zelf het goede voorbeeld te geven, omdat leerlingen reageren op je stemming. Bongaards & Sas (2005) geven aan dat een leerkracht geen gedrag moet vertonen waarvan je zegt dat leerlingen dat niet mogen doen. Dus hoe je als leerkracht met kinderen in de klas omgaat, beïnvloedt de manier waarop zij met andere kinderen omgaan. Gezien de prosociale gedragingen *helpen en delen* is de leerkracht niet het probleem. Mijn coach helpt leerlingen gedurende de hele dag en deelt haar spullen met leerlingen. Naast Bongaards & Sas (2005) schrijft Jacobs (1983) dat het belangrijk is dat de leerkracht continu het goede voorbeeld geeft; de leerlingen die de

meeste complimenten kregen in de groep zijn het meest populair. De mening van Jacobs (1893) wordt door mij gedeeld, omdat in mijn basisschooltijd de populaire leerlingen de meeste complimenten kregen van de leerkracht. Dit gaf mij een onzeker gevoel. Klasgenoten nemen kennelijk de positieve woorden van de leerkracht over. Voor mij als leerkracht betekent dat er rekening gehouden moet worden dat alle leerlingen zoveel mogelijk complimenten krijgen.

2.4 Conclusie theoretische onderbouwing

Door literatuur te bestuderen over de drie domeinen, groepsvorming en groepsdynamica in de leeftijd van 8 á 9 jaar in het SBO, prosociaal gedrag en leerkrachtgedrag, zijn er inzichten en ideeën opgedaan. Hieronder wordt een korte conclusie gegeven over de theoretische onderbouwing.

De combinatiegroep waarin ik werkzaam ben is een groep met twee verschillende leerstromen. Bal (2001) beschrijft dat macht, nut en identiteit kan zorgen voor spanningen binnen de groep. Macht en identiteit zijn kenmerken wat op mijn leerwerkplek aanwezig zijn, waardoor de groepssfeer negatief is.

Uit literatuur blijkt dat het pedagogisch klimaat belangrijk is voor de ontwikkeling van kinderen. In een positief school- en groepsklimaat is de omgeving veilig en vertrouwt. De leerkracht is de belangrijkste factor om een pedagogisch klimaat te vormen (Van Eijkeren, 2008) en prosociaal gedrag aan te leren (Van der Ploeg, 2011). In de literatuur worden een aantal aspecten beschreven om prosociale gedragingen aan te leren, waardoor het pedagogisch klimaat in de klas wordt verbeterd, namelijk:

- Vertrouwensrelatie opbouwen met alle leerlingen uit de groep (Van Eijkeren, 2008);
- Oplossingsgericht werken en communiceren met de leerlingen (Furman, 2010 en Wolters, 2011) om vanuit een positieve houding vaardigheden aan te leren.
- Voorbeeldfunctie van de leerkracht. Leerkracht moet zelf het goede voorbeeld geven om elkaar te helpen en spullen te delen (Bongaards & Sas, 2005; Jacobs, 1983).

De aspecten geven mij handreikingen om de prosociale gedragingen *helpen en delen* aan te leren aan de leerlingen in mijn groep. Vanuit mijn optiek is het van belang dat leerlingen in groep C3 helpen en delen toepassen tijdens vrijspeelmomenten, om het pedagogisch klimaat in de groep en de relationele vorming te verbeteren.

De ontwikkeling van het kind speelt een rol in het aanleren van prosociaal gedrag. Van der Ploeg (2011) geeft aan dat kinderen eerder in staat zijn om te helpen dan te delen. Delen is een daad bij uitstek, omdat de materiële aard ervan het effect vaak langdurig of zelfs definitief maakt.

Leerlingen in de leeftijd van 8 á 9 jaar ontwikkelen het inlevingsvermogen; empathie. Kinderen kunnen zich beter inleven in een slachtoffer. De voorwaarde hiervoor is dat de leerling het besef heeft dat een klasgenoot ook echt anders is, of kan zijn. In mijn groep kunnen tien van de twaalf leerlingen zich niet inleven, maar lachen het slachtoffer uit of negeren hem/haar.

In het volgende hoofdstuk komt de onderzoeksmethodologie aan bod. Hierin wordt beschreven hoe het onderzoek wordt opgebouwd. Binnen de onderzoeksmethodologie staan een aantal elementen centraal, namelijk: context, doelgroep/respondenten, onderzoeksperiode en –methode, waarnemingsmethode, betrouwbaarheid, validiteit, ethiek en tijdsplan.

Hoofdstuk 3: Methodologie

In dit hoofdstuk worden de methoden voor dataverzameling beschreven en beargumenteerd. Met behulp van de verzamelde data kan er een antwoord geformuleerd worden op de onderzoeksvraag: “Hoe kan ik als leerkracht van groep C3, in de leeftijdscategorie van 8 á 9 jaar op het SBO, er toe bijdragen, dat binnen combinatiegroepen leerlingen de pro sociale gedragingen ‘elkaar helpen en delen’ toepassen tijdens vrijspeelmomenten in de groep?”.

3.1 Doelgroep en respondenten

Het pedagogisch klimaat in mijn groep is negatief en in het bijzonder zijn de pro sociale gedragingen *helpen en delen* onoptimaal ontwikkeld. De leerlingen en leerkrachten van groep C zijn zowel de doelgroep als de respondenten in het onderzoek.

3.2 Onderzoekperiode

Mijn praktijkonderzoek start in februari 2012. Er is gekozen voor deze periode, omdat de leerlingen, mijn coach en ik, na een half jaar, aan elkaar gewend zijn. In februari wordt de groep drie keer geobserveerd tijdens vrijspelen en worden twee collega’s geïnterviewd. In bijlage 1 staat een tijdsplanning waarin staat genoteerd welke momenten en in welke periode bepaalde onderzoeksactiviteiten worden uitgevoerd.

3.3 Onderzoeksmethode en onderzoeksinstrumenten

Mijn onderzoek is een ontwikkelingsonderzoek. Van der Donk & Van Lanen (2009) geven aan dat dit soort onderzoeken gericht zijn op de kwalitatieve verbetering van de (leer)omgeving. De onderzoeksvorm ontwikkelingsonderzoek past bij mijn onderzoeksvraag, omdat ik als leerkracht de vrijspeelmomenten in mijn groep wil verbeteren, waarbij leerlingen elkaar helpen en delen.

Binnen het onderzoek worden er verschillende methoden gebruikt om antwoord te krijgen op vier deelvragen. Van der Donk & van Lanen (2009) geven aan dat door verschillende methoden toe te passen, de onderzoekresultaten krachtiger worden. Dit wordt ook wel methodische triangulatie genoemd. De volgende instrumenten worden ingezet:

Observatie:

Om te onderzoeken hoe de leerlingen de prosociale gedragingen *helpen en delen* toepassen tijdens vrijspeelmomenten in de groep, worden drie observaties afgenomen. Een observatie is geschikt om antwoord te krijgen op hoe- en waarom- vragen (Van der Donk & van Lanen, 2009). Kozilius (2000) geeft aan dat een observatie het gedrag van een mens meet. Voor mijn onderzoek wordt het gedrag van de leerlingen uit mijn groep geobserveerd, aan de hand van een observatieschema. Gedragskenmerken worden geturfd, waarbij je aangeeft hoe vaak een bepaalde gebeurtenis zich voordoet (Van der Donk & van Lanen, 2009). Voor mijn onderzoek worden de sociale gedragingen helpen en delen geturfd bij alle leerlingen in drie verschillende fasen, begin van, midden en einde van het speelmoment. Het observeren van hoeveelheden dragen bij aan een kwantitatief onderzoek (Soudijn, 2005).

Interview:

Hoe de leerlingen de prosociale gedragingen *helpen en delen* ervaren en wat zij nodig hebben van de leerkracht om prosociaal gedrag te gebruiken, wordt aan de hand van vier interviews onderzocht. In totaal worden er drie kinderen uit mijn groep en mijn coach geïnterviewd. De interviews zijn opgenomen in bijlage 3 en 4. Ik heb gekozen voor drie kinderen om een betrouwbaar beeld te krijgen (Van der Donk & van Lanen, 2009). Er is gekozen voor een gestructureerd interview, waarbij open vragen worden gesteld. Door het stellen van open vragen kan het kind vrijelijk praten (Kozilius, 2000) en zijn eigen opvattingen verwoorden (Kallenberg, 2007). Vrijelijk praten geeft mij een duidelijker beeld over de ervaring en behoeftes van de leerling.

Voor de derde en vierde deelvraag worden tevens interviews afgenomen (zie bijlage 5). Twee leerkrachten van groep C worden geïnterviewd. Door open vragen te stellen, wil ik specifieke informatie krijgen over hoe zij de prosociale gedragingen *helpen en delen* in de groep bevorderen. Open vragen stellen is van belang, omdat het rijke en genuanceerde informatie oplevert (Kozilius, 2000). De mening van Kozilius (2000) wordt door mij gedeeld, omdat genuanceerde en rijke informatie essentieel kan zijn voor het onderzoek.

De interviews worden geanalyseerd door horizontaal vergelijken. Van der Donk & van Lanen (2009) geven aan dat deze analysemethode een snel beeld geeft op de manier waarop verschillende personen antwoord hebben gegeven. De opmerkelijke verschillen en overeenkomsten worden naast elkaar gezet en vergeleken. Vervolgens wordt er een korte samenvatting gegeven van mijn bevindingen.

De interviews zijn een kwalitatief onderzoek. Samen met de observaties zorgt dat ervoor dat er een tweedeling in het onderzoek aanwezig is, omdat er gebruik wordt gemaakt van kwalitatieve en kwantitatieve gegevens (Soudijn, 2005).

Sociogram

Borkus & Messerschmidt (2008) geven aan dat een sociogram interacties binnen een groep in kaart brengt en als hulpmiddel kan dienen bij het verwerven van inzicht en het begeleiden van een groep. Voor mijn onderzoeksvraag is het van belang dat ik weet welke leerlingen prosociaal gedrag beheersen, zodat ik mijn begeleiding daarop aan kan passen. Elk leerling benoemt twee leerlingen die hem/haar goed helpt en materialen deelt en twee leerlingen die dit niet doen tijdens het vrijspelen. De antwoorden worden in een staafgrafiek gezet, zodat in kaart wordt gebracht welke leerlingen de prosociale gedragingen beheersen. De vragen uit het sociogram zijn opgenomen in bijlage 6.

Logboek

Het logboek wordt ingezet om van drie leerlingen de ervaring over het elkaar helpen en delen tijdens het vrijspelen te beschrijven. Gedurende drie weken wordt na elk vrijspeelmoment (in totaal 6 momenten) door de leerling beschreven hoe zij het helpen en delen vonden gaan. Berkers (1997) schrijft dat een logboek zorgt voor het verzamelen van relevante gegevens. Vanuit mijn optiek is een logboek overzichtelijk om overeenkomsten en verschillen van meningen van leerlingen in kaart te brengen, omdat de gegevens per moment en per leerling staat beschreven. De data wordt geanalyseerd door middel van horizontale vergelijking (Van der Donk & van Lanen, 2009). Het logboek is te vinden in bijlage 7.

Op de volgende bladzijde staan de onderzoeksinstrumenten per deelvraag genoteerd. Het schema geeft een duidelijk overzicht van de respondenten en de manier waarop de data wordt verzameld.

Deelvragen	Respondenten	Data-verzamelen
1. In hoe verre helpen en delen de leerlingen uit groep C3 elkaar tijdens vrijspeelmomenten in de groep?	Leerlingen	- Drie observaties tijdens drie verschillende vrijspeelmoment. - Gestructureerde observatie (Turven).
2. Hoe ervaren de leerlingen het helpen en delen in de groep tijdens de vrijspeelmomenten?	Leerlingen	- Interviews met drie leerlingen uit de groep. - Gestructureerd interview.
	Leerlingen	- Logboek bijhouden door drie leerlingen.
	Leerlingen	- Sociogram. - Aspect 'elkaar helpen' en aspect 'delen'.
3. Wat hebben de leerlingen nodig om te helpen en delen tijdens vrijspeelmomenten van mij als leerkracht?	Leerlingen	- Drie interviews met drie leerlingen uit de groep. - Gestructureerd interview.
	Leerkracht (coach) groep C	- Interview met mijn coach. - Gestructureerd interview.
4. Hoe bevorderen collega-leerkrachten van groep C de pro sociale gedragingen helpen en delen in de groep tijdens vrijspeelmomenten?	Twee leerkrachten C-groep	- Twee interviews met de leerkrachten van groep C. - Interview semigestructureerd.

3.5 Betrouwbaarheid

Een betrouwbaar onderzoek is in het onderwijs lastig, omdat de onderzoekresultaten niet op dezelfde wijze gecontroleerd kunnen worden (Van der Donk & van Lanen, 2009). Vanuit mijn optiek is het van essentieel belang om betrouwbaarheid binnen het onderzoek na te streven, om te komen tot een relevante oplossing. In mijn onderzoek streef ik naar betrouwbaarheid door eenduidig en objectief data te verzamelen (Van der Donk & van Lanen, 2009).

De observaties worden drie keer afgenomen tijdens vrijspeelmomenten. Hierbij is een tweede observant aanwezig. Dit vergroot de betrouwbaarheid. Het observatieformulier is bekeken door twee critical friends en mijn coach.

In mijn onderzoek neem ik zes interviews af, namelijk met mijn coach, leerkrachten groep C en drie leerlingen uit mijn groep. De drie leerlingen zijn op basis van gedrag op school en communicatieve vaardigheid geselecteerd. Er is gekozen om drie leerlingen te interviewen, omdat drie personen meer betrouwbaarheid opleveren dan wanneer één persoon wordt geïnterviewd (Van der Donk & van Lanen, 2009).

3.6 Validiteit

Validiteit wordt in mijn onderzoek bereikt door datgene te onderzoeken wat ik wil onderzoeken (Van der Donk & van Lanen, 2009). Het onderzoek heeft betrekking op mijn groep en de resultaten gelden alleen voor die groep en niet voor andere groepen. Van der Donk & van Lanen (2009) geven aan dat een conclusie moet aansluiten bij de onderzoekscontext. Dit betekent dat je zorgvuldig moet zijn met de conclusies en duidelijk moet aangeven op welke onderzoeksituatie de conclusie betrekking heeft (Van der Donk & van Lanen, 2009).

3.7 Triangulatie

Van der Donk & van Lanen (2009) benoemen triangulatie als richtlijn om de validiteit en betrouwbaarheid van de data te vergroten. In mijn onderzoek wordt er gebruik gemaakt van brontriangulatie en methodisch triangulatie. Brontriangulatie is het verzamelen van data met behulp van verschillende bronnen (Van der Donk & van Lanen, 2009). In het theoretische kader worden nationale en internationale bronnen gebruikt. Tevens worden er verschillende respondenten bevraagd, namelijk leerlingen en leerkrachten groep C. Methodisch triangulatie wordt toegepast door verschillende onderzoeksmethoden te gebruiken (Van der Donk & van Lanen, 2009).

3.8 Ethiek

Van der Donk & van Lanen (2009) geven aan dat je als onderzoeker, in een praktijkonderzoek, als leerkracht en als collega ethisch moet handelen. Ethisch handelen is handelen nadat je hebt nagedacht over goed en slecht handelen (Van Halem, van Herpen & van Rooyen, 2010). Vanuit mijn ervaring is het van belang om toestemming te vragen aan alle respondenten die betrekking hebben in het onderzoek. Tevens wordt aan ouders toestemming gevraagd voor het observeren en interviewen van hun zoon/dochter (Boerman, 2008).

De tweede richtlijn bij ethisch handelen binnen een praktijkonderzoek, is het bewaken van vertrouwelijkheid van de data (Van der Donk & van Lanen, 2009). Data die ik heb verkregen van respondenten blijven eigendom van de respondenten. Van der Donk & van Lanen (2009) benoemen dat een onderzoeker vertrouwelijk moet omgaan met data. Onderzoeksverslagen worden niet gebruikt voordat de respondent het verslag heeft voorzien van feedback.

Door het gebruiken van verschillende onderzoeksinstrumenten wil ik antwoord krijgen op mijn onderzoeksvraag en deelvragen. Na het verzamelen van data vindt de analyse plaats, waarin het terugbrengen van data tot een overzichtelijk geheel plaatsvindt, zodat er conclusies kunnen worden gegeven. De verzamelde data wordt in het volgende hoofdstuk geanalyseerd.

Hoofdstuk 4: Data presentatie

In dit hoofdstuk wordt de verzamelde data gepresenteerd, om antwoord te kunnen geven op de deelvragen. Per deelvraag worden de onderzoeksinstrumenten en de uitkomsten van de gebruikte onderzoeksinstrumenten beschreven. Het volgende schrijven Van der Donk & Van Lanen (2009) over presenteren van data: 'De eindrapportage en presentatie dienen bij te dragen aan een verder verspreiding van de resultaten. Afhankelijk van de onderzoeksvraag leidt dit tot veranderingen binnen of buiten de schoolorganisatie. Het blijkt dat de presentatie dus essentieel is voor de veranderingen in de onderwijspraktijk' (p. 271).

4.1 Deelvraag 1

In hoeverre helpen en delen de leerlingen uit groep C3 elkaar tijdens vrijspeelmomenten in de groep?

Om antwoord te krijgen op deze vraag, zijn er drie observaties afgenomen tijdens vrijspeelmomenten in de groep. Bij het verwerken van de niet-participerende, gestructureerde observatie is geturfd welke leerling een klasgenoot helpt en/of materialen deelt. Van der Donk & van Lanen (2009) geven aan dat wanneer er meerdere leerlingen geobserveerd worden, het gemiddelde van de groep kan worden berekend.

4.1.1 Observatie

Gezien de deelvraag is het relevant om duidelijk te krijgen hoe de prosociale gedragingen *helpen en delen* tijdens vrijspeelmomenten bij de leerlingen uit groep C3 zijn ontwikkeld. In figuur 1, op de volgende pagina is te zien welke leerlingen de sociale vaardigheid tijdens het vrijspelen inzetten en in welk fase van het speelmoment; begin, midden of eind. In de laatste kolom staat hoe vaak de leerlingen de prosociale gedragingen *helpen en delen* toepassen tijdens alle drie de speelmomenten.

Leer- ling	Prosociale gedraging	Begin speelmoment (0-10min)	Midden speelmoment (10-20min)	Einde speelmoment (20-30min)	Aantal
1	Helpt klasgenoot	x x	x	x	4x
	Deelt materialen met een klasgenoot		x		1x
2	Helpt klasgenoot			x x	2x
	Deelt materialen met een klasgenoot	x			1x
3	Helpt klasgenoot		x x x x	x x x x	8x
	Deelt materialen met een klasgenoot	x x	x x x x x	x x	9x
4	Helpt klasgenoot	x			1x
	Deelt materialen met een klasgenoot	x			1x
5	Helpt klasgenoot			x x x x	4x
	Deelt materialen met een klasgenoot	x			1x
6	Helpt klasgenoot	x x x		x	4x
	Deelt materialen met een klasgenoot		x		1x
7	Helpt klasgenoot				0x
	Deelt materialen met een klasgenoot	x x	x x x		5x
8	Helpt klasgenoot		x x		2x
	Deelt materialen met een klasgenoot				0x
9	Helpt klasgenoot	x x		x x	4x
	Deelt materialen met een klasgenoot	x x	x		3x
10	Helpt klasgenoot				0x
	Deelt materialen met een klasgenoot				0x
11	Helpt klasgenoot		x	x x	3x
	Deelt materialen met een klasgenoot	x x			2x
12	Helpt klasgenoot	x x x	x	x x x x	8x
	Deelt materialen met een klasgenoot	x x	x	x x	5x
Allen	<i>Helpen</i>	11 x	12x	20x	43x
Allen	<i>Delen</i>	13 x	9x	4x	26x

Figuur 1: Observatieschema

In figuur 1 valt op dat leerling 3 en leerling 12 de prosociale gedragingen *helpen en delen* het meest inzetten. Leerling 7 heeft geen klasgenoten geholpen en leerling 9 deelt haar spullen niet tijdens de drie vrijspeelmomenten. Tevens valt op dat leerling 10 tijdens het spelen geen prosociaal gedrag toepast. Uit dit gegeven kan er worden geconcludeerd dat twee leerlingen

de prosociale gedragingen toepassen, negen leerlingen het prosociaal gedrag niet optimaal beheersen en één leerling het prosociaal gedrag geheel niet toepast.

De observatieschema's van beide observanten zijn opgenomen in bijlage 8.

4.2 Deelvraag 2

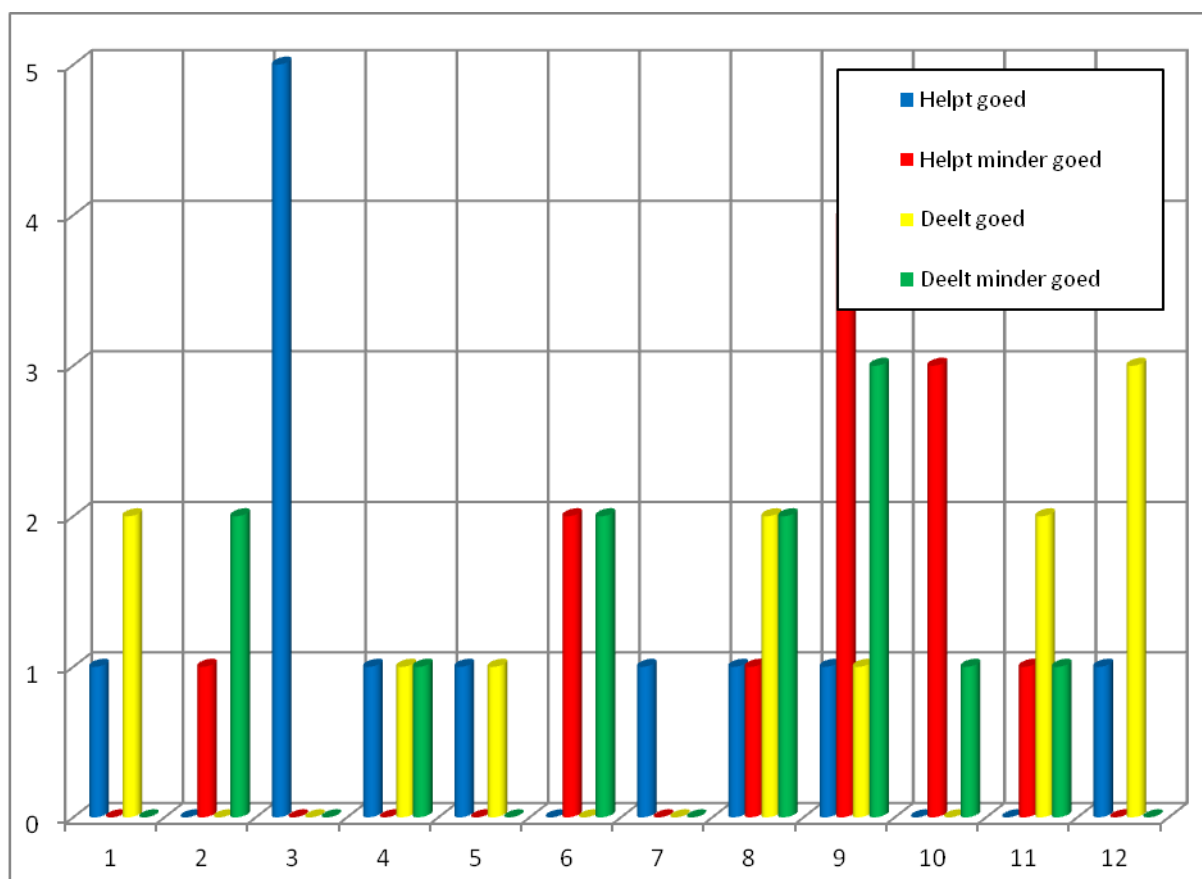
Hoe ervaren de leerlingen het helpen en delen in de groep tijdens de vrijspeelmomenten?

Om antwoord te krijgen op deze deelvraag zijn er drie onderzoeksinstrumenten ingezet. Allereerst is er een sociogram afgenomen. Daarna zijn er interviews gehouden met drie leerlingen en hebben drie leerlingen een logboek bijgehouden over helpen en delen tijdens het vrijspelen.

4.2.1 Sociogram

Om duidelijk in beeld te krijgen hoe de leerlingen de prosociale gedragingen *helpen en delen* ervaren van een klasgenoot is een sociogram gebruikt.

Bij het afnemen van het sociogram zijn vier vragen aan alle leerlingen uit de groep gesteld. De verzamelde data zijn verwerkt in een grafiek, zodat er een duidelijk beeld ontstaat welke leerlingen wel of niet prosociaal gedrag beheersen en toepassen in de praktijk.

Figuur 2: Sociogram

In figuur 2 is te zien dat leerling 3 de prosociale gedraging *helpen* het meest toepast in de praktijk. Hij is in totaal door vijf leerlingen gekozen als beste hulpverlener. Leerlingen 3, 5, 7 en 12 worden alleen positief benoemd. Zij helpen en/of delen tijdens het spelen klasgenoten. Integendeel zijn leerlingen 6, 2 en 10 negatief benoemd en helpen en/of delen zij niet tijdens vrijspeelmomenten. Leerlingen 4, 8, 9 en 11 worden zowel negatief als positief beoordeeld door klasgenoten. Zij blijken wel en niet te helpen en/of te delen. Uit deze grafiek kan worden geconcludeerd dat de leerlingen 3, 5, 7 en 12 het prosociaal gedrag volgens klasgenoten beheersen. De leerlingen 6, 2 en 10 beheersen de prosociale gedragingen *helpen en delen* niet.

4.2.2 Interview leerlingen

Alleen het afnemen van een sociogram is niet voldoende om antwoord te krijgen op deelvraag twee. Daarom zijn drie leerlingen uit groep C3 geïnterviewd over de prosociale gedragingen *helpen en delen* tijdens het vrijspelen. Er is gekozen voor een gestructureerd interview. In het interview worden open vragen gesteld. Alle antwoorden die op de open

vraag zijn gegeven, worden naast elkaar gezet en de bevindingen worden in een korte samenvatting beschreven (zie bijlage 9). Wat mij opvalt aan de antwoorden uit de drie interviews, is de ontevredenheid van de leerlingen over het helpen en delen tijdens het vrijspelen. In totaal worden vijf van de twaalf leerlingen genoemd die tijdens het vrijspelen klasgenoten helpen. Het aspect *helpen* wordt positiever benoemd dan het aspect *delen*. In totaal worden er drie leerlingen genoemd die tijdens het vrijspelen delen. De leerlingen zijn van mening dat je blij wordt als klasgenoten helpen en delen. Ze worden boos en voelen zich verdrietig als dit niet gebeurt.

4.2.3 Logboek

Het laatste onderzoeksinstrument om deelvraag twee te beantwoorden is het logboek. Drie leerlingen hebben gedurende drie weken hun ervaringen over elkaar helpen en delen tijdens het vrijspelen genoteerd. De drie logboeken zijn terug te vinden in bijlage 10. De logboeken geven aan hoe de leerling het helpen en delen heeft ervaren en wat de kinderen voor elkaar deden en wat zij deelden tijdens het vrijspelen. Samengevat is er in het logboek te lezen dat de leerlingen positiever zijn over het aspect helpen. Geen van de leerlingen benoemt het aspect delen positief. Het valt op dat leerlingen elkaar helpen bij het opstarten van de computers, opzoeken van websites en met knippen.

4.3 Deelvraag 3

Wat hebben de leerlingen nodig om te helpen en delen tijdens vrijspeelmomenten van mij als leerkracht?

Voor deze deelvraag zijn drie leerlingen en mijn coach geïnterviewd. De bedoeling van een interview is om inzicht te krijgen over een bepaald onderwerp (Cox, 2000). Voor mijn praktijkonderzoek is het van belang om nieuwe inzichten op te doen over de prosociale gedragingen *helpen en delen* in de klas en de rol van de leerkracht.

4.3.1 Interview leerlingen

De data van de interviews met de leerlingen uit mijn groep zijn tevens in paragraaf 4.2 gebruikt om te onderzoeken in hoeverre de leerlingen elkaar helpen en delen tijdens vrijspeelmomenten. Voor deelvraag 3, wat hebben de leerlingen nodig om te helpen en delen

tijdens vrijspeelmomenten van mij als leerkracht, zijn vraag 7, 8 en 9 uit het interview gebruikt (zie bijlage 9). Uit de analyse blijkt dat leerlingen een leerkracht nodig hebben die de prosociale gedragingen *helpen en delen* bespreekt in de groep en eventueel regels en afspraken maakt. Ook geeft een leerling aan dat door middel van een beloningssysteem en samenwerken de prosociale gedragingen kan worden aangeleerd. Bijvoorbeeld door groepjes te vormen of jongens en meisjes samen te laten spelen.

4.3.2 Interview leerkracht groep C3

In het interview met mijn coach worden vragen gesteld over het helpen en delen in vrijspeelsituaties in de groep. In het interview valt op dat leerlingen aangespoord moeten worden om de prosociale gedragingen toe te passen. Dit kan worden gedaan door het maken van regels en het samenspelen van spellen. Het interview met de leerkracht van groep C3 is opgenomen in bijlage 11.

4.4 Deelvraag 4

Hoe bevorderen collega-leerkrachten van groep C de prosociale gedragingen helpen en delen in de groep tijdens vrijspeelmomenten?

Om antwoord te krijgen op de laatste deelvraag zijn er twee interviews afgenomen met de leerkrachten van groep C. Er is gekozen om hen te interviewen, omdat zij leerlingen begeleiden in dezelfde leeftijdscategorie, namelijk in de leeftijd van 8 á 9 jaar en zij mij verbetertips en handreikingen kunnen aandragen, zodat ik de prosociale gedragingen *helpen en delen* in mijn groep kan optimaliseren.

4.4.1 Interview leerkrachten groep C

Net zoals bij de vorige interviews zijn er open vragen gesteld, waar de leerkrachten eigen antwoorden kunnen formuleren. De antwoorden worden geanalyseerd door middel van horizontale vergelijking (zie bijlage 12). Bevindingen uit het interview zijn:

- De leerkracht kan zelf een voorbeeldfunctie aannemen om de prosociale gedragingen aan te leren aan leerlingen;
- Maken van afspraken met de leerlingen;

- Inzetten van een beloningssysteem;
- Geduld. Volgens de leerkracht een belangrijk aspect om prosociaal gedrag te optimaliseren;
- Samen met leerlingen een gezelschapsspel spelen, is een mogelijkheid om als leerkracht te laten zien hoe prosociaal gedrag kan worden ingezet.

De data is geanalyseerd door middel van verschillende analysemethoden. Uit de analyse komen resultaten. Aan de hand van de analyseresultaten worden er conclusies getrokken (Van der Donk & van Lanen, 2009). In hoofdstuk 5 worden deze conclusies beschreven en wordt er antwoord gegeven op de deelvragen en onderzoeksvraag.

Hoofdstuk 5: Data analyses en antwoorden op onderzoeksvragen

Van der Donk & van Lanen (2009) geven aan dat de onderzoeker conclusies kan trekken, zodra hij beschikt over alle analyseresultaten. Conclusies trekken is een systematisch proces waarbij kernachtig antwoord wordt gegeven op de onderzoeksvraag en deelvragen. In dit hoofdstuk worden de analyseresultaten uit hoofdstuk 4 en literatuur gebruikt om antwoord te geven op de deelvragen. Na het beantwoorden van de deelvragen wordt er antwoord gegeven op de hoofdvraag.

5.1 In hoe verre helpen en delen de leerlingen uit groep C3 elkaar tijdens vrijspeelmomenten in de groep?

Behulpzaam gedrag en het vermogen om spullen met anderen te delen komt bij kinderen op schoolleeftijd steeds meer voor (Verhulst, 2005). Bij het observeren is onderzocht of leerlingen prosociaal gedrag, helpen en delen, inzetten tijdens vrijspelen. Door de analyse van de observaties kan voor een gedeelte antwoord worden gegeven op de deelvraag.

Uit de analyse van de observaties blijkt dat het helpen beter is ontwikkeld door de leerlingen uit groep C3, dan het delen van spullen. Zie observatieschema blz. 25. Kohnstamn (2009) beweert dat het delen een lastige opgave is voor kinderen, omdat de materiële aard van het delen langdurig of zelfs definitief effect maakt. Eens gegeven blijft gegeven. Kinderen kunnen daarom eerder helpen dan delen.

Daarnaast valt uit de analyse van de observaties op, dat negen leerlingen de prosociale gedragingen *helpen en delen* minder dan vijf keer inzetten tijdens anderhalf uur vrijspelen. Dat houdt in dat de leerling per 18 minuten één keer een klasgenoot helpt of spullen met hem/haar deelt. In het schema (blz. 25) is te zien dat er één leerling tijdens de drie vrijspeelmomenten niet helpt of deelt. Die leerling heeft prosociaal gedrag niet ontwikkeld. Van der Ploeg (2011) beweert dat kinderen die elkaar niet helpen en spullen delen antisociale kinderen zijn. Voor een deel is dat wel het geval, maar er zijn ook kinderen die geen oog hebben voor anderen. Volgens evolutionair biologen Wilson (1975) en Dawkins (1976) zijn sociale gedragingen verklaarbaar door genetische bepaling. De leerlingen die het helpen en delen onoptimaal ontwikkeld hebben, kunnen dat meegekregen hebben van de ouders. Twee leerlingen uit de groep zouden het gen wel meegekregen kunnen hebben van de ouders, omdat zij positief opvallen. Zij helpen en/of delen minimaal iedere 7 minuten een klasgenoot. Aronson, Wilson & Akert (2011) zijn van mening dat kinderen prosociaal gedrag

kunnen vertonen uit eigenbelang, omdat het kind hoopt er iets voor terug te krijgen. Vanuit mijn ervaring helpen en delen deze twee leerlingen niet uit eigenbelang, maar met als motivatie altruïsme. Ze helpen belangeloos anderen.

Tevens maken de gegevens (schema, blz. 25) zichtbaar dat er weinig verschil is op welk moment het helpen en delen wordt ingezet tijdens het vrijspelen. In de begin- en eindfase is het resultaat gelijk en in de middenfase iets minder.

Kakavoulis (1998) heeft onderzoek gedaan onder basisschoolkinderen op prosociaal gedrag. Het onderzoek wijst uit dat gemiddeld driekwart van de kinderen prosociaal gedrag vertoont en dat bij ongeveer een kwart van de kinderen prosociaal gedrag ontbreekt. Als er wordt gekeken naar de resultaten van de leerlingen uit groep C3, betekent dat prosociaal gedrag bij twee leerlingen wordt gebruikt en tien leerlingen niet. Dit is precies het omgekeerde als uit het onderzoek van Kakavoulis (1998). Gezien de leeftijd van de leerlingen uit groep C3 zouden zij het helpen en delen wel kunnen toepassen, omdat in de kleuterjaren prosociaal gedrag al op gang komt (Kohnstamn, 2009).

Conclusie:

Twee leerlingen uit groep C3 beheersen de prosociale gedragingen *helpen en delen* tijdens het vrijspelen. Bij hen valt op dat zij het helpen vaker toepassen dan het delen. Bij negen leerlingen zijn de prosociale gedragingen *helpen en delen* nauwelijks ontwikkeld en bij één leerling ontbreekt dit.

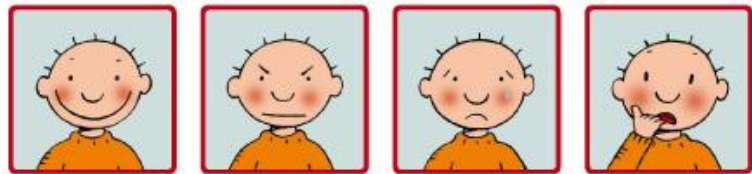
5.2 Hoe ervaren de leerlingen het helpen en delen in de groep tijdens de vrijspeelmomenten?

Van der Ploeg (2011) geeft aan dat er twee vormen van prosociaal gedrag zijn. Onbaatzuchtig gedrag waarbij het de bedoeling is om de ander te helpen zonder daar iets voor terug te verwachten en prosociaal gedrag vanuit eigenbelang. Vanuit mijn ervaring zijn beide vormen van prosociaal gedrag terug te zien in de groep.

In figuur 1 (hoofdstuk 4) is te zien dat er vijf leerlingen alleen positief worden beoordeeld door klasgenoten. Klasgenoten ervaren prosociaal gedrag van deze vijf leerlingen, waarbij ze behulpzaam en/of vrijgevend zijn. Echter zijn er drie leerlingen die alleen negatief worden beoordeeld door klasgenoten. Zij beschikken volgens klasgenoten niet over prosociaal gedrag.

Het interview (bijlage 9) laat zien dat de leerlingen ontevreden zijn over helpen en delen tijdens het vrijspelen. In totaal worden vijf van de twaalf leerlingen genoemd die tijdens het vrijspelen klasgenoten helpen, maar één leerling zegt: 'Het kan wel beter'.

De gevoelens van de leerlingen wanneer zij worden geholpen zijn positief en wanneer zij niet worden geholpen negatief. Leerlingen voelen zich verdrietig of boos als klasgenoten geen pro sociaal gedrag vertonen. In het interview (bijlage 9, vraag 3) beschrijft één leerling wat het met hem doet als hij geholpen wordt door een klasgenoot: 'Goed, hij is aardig tegen mij. Hij is mijn beste vriend.' Dit gegeven sluit aan bij de theorie van Kohnstamm (2009). Kohnstamm (2009) geeft aan dat naarmate kinderen ouder worden er een motief zit achter het helpen van anderen, bijvoorbeeld omdat een kind een concrete beloning verwacht, omdat het hoort, omdat het een prettig gevoel geeft of zonder enige verdere bijgedachte en gevoel.

Net zoals uit het interview komt uit de analyse van het logboek (bijlage 10, vraag 4) hetzelfde gegeven naar voren. De leerlingen ervaren het delen negatief, wat zorgt voor verdrietige leerlingen. Kohnstamm (2009) geeft aan dat leerlingen een aantal voorwaarden moeten beheersen voordat zij tot delen komen. Allereerst zouden kinderen moeten begrijpen wat een ander nodig heeft en ten tweede een moeilijke handeling voor kinderen om iets 'van mij' tot iets 'van jou' te maken. Deze verstandelijke ontwikkeling lijkt een grotere rol te spelen dan bij het helpen. Gezien mijn praktijkervaring en de literatuur kan er worden geconcludeerd dat de stap naar het delen groter is dan het helpen.

Conclusie:

Uit alle drie de onderzoeksinstrumenten blijkt dat leerlingen het helpen positiever ervaren dan het delen gedurende het vrijspelen. Tevens kan worden geconcludeerd dat de leerlingen vijf klasgenoten competent vinden binnen de pro sociale gedraging *helpen* en één leerling is gekozen die competent is binnen de pro sociale gedraging *delen*. De leerlingen zijn van mening dat zij graag verandering zien in het pro sociaal gedrag van klasgenoten tijdens het vrijspelen. Wat zij daarvoor nodig hebben wordt in de volgende paragraaf beschreven.

5.3 Wat hebben de leerlingen nodig om te helpen en delen tijdens vrijspeelmomenten van mij als leerkracht?

Van der Ploeg (2011) is van mening dat een school vroegtijdig kan zien of kinderen zich prosociaal gedragen. Vanuit mijn praktijkonderzoek blijkt dat twee leerlingen zich prosociaal gedragen, zonder daarbij te letten op eigenbelang of altruïsme (geen voordeel van de gedraging hebben). Uit het sociogram en de literatuur blijkt dat zij prosociale gewaardeerde klasgenoten zijn. In het interview met de leerlingen uit groep C (bijlage 9, vraag 7), is gevraagd wat zij willen verbeteren ten aanzien van prosociale gedragingen *helpen en delen* tijdens vrijspeelmomenten. Dit kan volgens hen verbeterd worden door het maken van afspraken en regels, het straffen van leerlingen die niet behulpzaam en vrijgevend zijn, jongens en meisjes samen laten spelen, groepjes maken en een beloningssysteem (Zie vraag 7 en 8 in bijlage 9).

Leerkracht C3 geeft in het interview aan dat zij complimenten geeft aan leerlingen wanneer zij prosociaal gedragingen toepassen tijdens vrijspelen. Ze zegt: 'Ik denk dat dit positiever werkt dan waarschuwen wanneer het niet goed gaat'. Furman (2010) beweert dat een positieve benadering voor meer effect zorgt dan wanneer een leerling wordt gestraft voor zijn daden. Vanuit mijn optiek is het geven van complimenten een mogelijke manier om krachten en sterktes te ontdekken van een leerling op het gebied van prosociaal gedrag.

Ook geeft leerkracht C3 aan dat het helpen en delen tijdens SOVA lessen kan worden geoefend. Sociale vaardigheidstraining (SOVA) wordt op school X aangeboden met behulp van de methode 'Kinderen en hun sociale talenten' (CED Groep, 2008). In de methode staan lessen

die prosociaal gedrag helpen en delen oefenen. In het interview wordt aangegeven dat het belangrijk is om het geleerde uit de SOVA lessen terug te koppelen in de praktijk. De leerkracht kan observeren en feedback geven aan leerlingen.

Conclusie:

Gezien het praktijkonderzoek en de literatuur kan er worden geconcludeerd dat de leerkracht op school het prosociale gedrag sterk kan stimuleren. Wat een leerling nodig heeft van een leerkracht om te helpen en te delen tijdens vrijspelen zijn, regels en afspraken, positieve benadering en SOVA lessen.

5.4 Hoe bevorderen collega-leerkrachten van groep C de prosociale gedragingen *helpen en delen* in de groep tijdens vrijspeelmomenten?

In de vorige paragraaf is beschreven welke aspecten voor een leerkracht belangrijk zijn om prosociaal gedrag bij leerlingen te stimuleren. Door het prosociale gedrag niet alleen te stimuleren maar ook te bevorderen verbeterd de groepssfeer (Van der Ploeg, 2011). In het interview met de leerkracht van groep C (bijlage 12, vraag 5) wordt het voorbeeldgedrag van de leerkracht genoemd dat essentieel is om leerlingen te leren helpen en delen. Beide leerkrachten noemen het spelen van een gezelschapspel als voorbeeld om te laten zien hoe het helpen en delen moet, door middel van voordoen-nadoen. Van der Ploeg (2011) is van mening dat het goede voorbeeld geven het meest effect heeft om prosociaal gedrag aan te leren. Bovendien beweert leerkracht C2 (bijlage 12, vraag 8) dat het spiegelen van gedrag zorgt voor bewustwording bij een leerling. Spiegelen van gedrag betekent dat de leerkracht concreet en duidelijk aangeeft wat er gebeurt (Durinck & Racquet, 2003).

Tevens blijkt uit het interview dat voldoende materiaal essentieel is om prosociaal gedrag te stimuleren. Leerlingen kunnen in tweetallen of groepjes samen spelen, waarbij ze de prosociale gedragingen *helpen en delen* nodig zijn. Kohnstamm (2009) is van mening dat delen niet moeilijk is, als er voor iedereen genoeg materiaal aanwezig is. De mening van Kohnstamm (2009) wordt door mij gedeeld, omdat genoeg materiaal ervoor zorgt dat alle kinderen genoeg hebben en zij dus niet in de verlegenheid worden gebracht om vrijgevig en behulpzaam te zijn. Het delen blijkt lastiger, omdat de materiële aard langdurig effect kan hebben en door minder materiaal in de klas wordt juist het delen gestimuleerd (Kohnstamm, 2009).

Bovendien staat in bijlage 12 dat het samenspelen in tweetallen of groepjes er voor zorgt dat de sociale gedragingen helpen en delen bij leerlingen worden gestimuleerd. Leerlingen leren met elkaar omgaan tijdens het spelen. Gedurende het samenwerken, zullen de leerlingen empathie voor hun klasgenoot moeten voelen om te kunnen helpen (Aronson, Wilson & Akert, 2011). Bateson & Donaldson (1991) noemen dit de spil van de empathie-altruïsmehypothese; als je empathie voor een ander voelt, zul je die persoon om altruïstische redenen helpen, ongeacht of je er iets voor terug krijgt. Wanneer een leerling geen empathie voelt, gaat sociale uitwisseling een rol spelen. Vanuit mijn ervaring hebben leerlingen in mijn groep moeite om zich in te leven in anderen.

Ramaswamy en Bergin (2009) onderzochten de rol van de leerkracht om prosociaal gedrag van leerlingen te bevorderen. Zij kwamen tot de conclusie dat er twee manieren zijn. Manier één is het onderling overleggen en opstellen van omgangsregels in de klas waar iedereen zich aan heeft te houden en manier twee het waarderen en bekrachtigen van prosociale gedragingen in de klas door ze zelf positief te laten zien.

Conclusie:

Het praktijkonderzoek en de literatuur laten zien dat de voorbeeldfunctie van de leerkracht het belangrijkste is om de prosociale gedragingen aan te leren aan leerlingen. Daarnaast is het opstellen en naleven van omgangsregels, spiegelen van gedrag, leerlingen laten samenwerken en de juiste hoeveelheid materiaal in de groep een manier om de prosociale gedragingen *helpen en delen* te bevorderen.

5.5 Antwoord op de hoofdvraag

“Hoe kan ik als leerkracht van groep C3, in de leeftijdscategorie van 8 á 9 jaar op het SBO, er toe bijdragen, dat binnen combinatiegroepen leerlingen elkaar helpen en delen tijdens vrijspeelmomenten in de groep?”.

Het groepsklimaat kan worden verbeterd als de leerlingen leren zich prosociaal te gedragen. Het stimuleren van leerling om zich prosociaal te gedragen kan worden gedaan door middel van samenwerkingsactiviteiten, het opstellen van omgangsregels en de hoeveelheid materialen in de groep. Wanneer er voor alle leerlingen genoeg materiaal is, is het delen niet zo moeilijk (Kohnstamm, 2009). Voor mij als leerkracht betekent dat het belangrijk is om te kijken wat en hoeveel materiaal er in de klas aanwezig is.

Door een voorbeeldfunctie aan te nemen, leerlingen positief te benaderen en gedrag te spiegelen worden de prosociale gedragingen *helpen en delen* bij leerlingen in de leeftijd van 8 á 9 jaar bevorderd. Janssen-Vos (2003) geeft aan dat een leerkracht door voorbeelden in het eigen gedrag de leerlingen laten weten wat de hij/zij de moeite waard vindt en welke normen hij/zij belangrijk vindt. De mening van Janssen-Vos (2003) wordt door mij gedeeld, omdat de leerkracht, door bijvoorbeeld het spelen van gezelschapspellen met leerlingen, kan laten zien hoe de prosociale gedragingen *helpen en delen* kan worden ingezet.

5.6 Aanbevelingen

Naar aanleiding van het praktijkonderzoek kunnen er aanbevelingen worden gedaan. De er aanbevelingen gegeven en toegelicht.

1. *Van belang dat leerkracht voorbeeldfunctie aanneemt:* De leerkracht is een essentiële factor voor het bevorderen en stimuleren van de prosociale gedragingen *helpen en delen* bij leerlingen. Een voorbeeldfunctie van de leerkracht kan er voor zorgen dat leerlingen de sociale gedragingen overnemen (Ploeg van der, 2011).
2. *Leerkracht benadert leerlingen positief:* Een positieve benadering is bijzonder effectief (Furman, 2010). Door middel van positieve feedback op prosociaal gedrag worden leerlingen aangespoord om het prosociale gedrag te herhalen, waardoor het prosociale gedrag een gewoonte wordt (Mahlberg & Sjoblom, 2008).
3. *SOVA trainingen aanbieden:* Het bevorderen van de prosociale gedragingen *helpen en delen* kan worden gedaan door middel van SOVA trainingen. Tijdens SOVA worden sociale vaardigheden geoefend (Pereira, 2011).
4. *Gedrag van leerlingen spiegelen:* Een techniek om anti-prosociaal gedrag van leerlingen tegen te gaan is 'spiegelen' (Vyt, 2006). Bij het spiegelen wordt het gedrag, waarover een opmerking wordt gegeven, zelf door de leerkracht nagebootst, door bijvoorbeeld het gedrag overdreven te accentueren (Vyt, 2006). Het spiegelen zorgt ervoor dat een leerling zich bewust wordt van zijn eigen handelen en gedragingen.
5. *Kinderen laten samenwerken:* Samenwerkingsactiviteiten zorgen ervoor dat leerlingen verplicht met elkaar spelen. Het prosociaal gedrag tijdens samenwerken zal gestimuleerd kunnen worden door de leerkracht. De leerkracht zal in onderling overleg regels opstellen, waar iedereen zich aan heeft te houden. Bij overtreding van de regel zal de leerkracht dat niet alleen afkeuren, maar er opwijzen wat het andere kind voelt (Ploeg van der, 2011). Ploeg van der (2011) geeft aan dat het benoemen van gevoelens ervoor zorgt dat kinderen meer prosociaal gedrag gaan vertonen.
6. *Zorg voor voldoende materiaal:* Volgens Kohnstamm (2009) is delen een prosociale daad bij uitstek. Wanneer er voor alle leerlingen genoeg materiaal is, is eerlijk delen niet zo moeilijk. Maar bij minder materiaal moeten de leerlingen delen. Het is voor de bevordering van de prosociale gedraging *delen* dus belangrijk dat er niet teveel materiaal aanwezig is.

Hoofdstuk 6: Evaluatie

In dit hoofdstuk wordt er gereflecteerd op de onderzoeksresultaten en het onderzoek. Reflectie betekent overdenken of beschouwen (Alkema & Tjerckstra, 2006). Bij reflectie gaat het om het nadenken over je handelen en ervaringen. Vanuit mijn gedachten is reflecteren essentieel om mijn professionele houding en onderwijsactiviteiten verder te ontwikkelen.

6.1 Toekomst onderzoeksdomein

De conclusies uit hoofdstuk 5 betekenen voor de toekomst van het onderzoeksdomein, 'prosociale gedragingen *helpen en delen*', dat de leerkracht de belangrijkste rol speelt bij het bevorderen van sociaal gedrag. Leerkrachten in het onderwijs kunnen het pedagogisch klimaat verbeteren door de prosociale gedragingen *helpen en delen* bij leerlingen te verbeteren door een voorbeeldfunctie aan te nemen, leerlingen te laten samenwerken, gedrag van leerlingen spiegelen, aanwezigheid van voldoende materiaal, een positieve benadering en SOVA lessen aan te bieden. In de toekomst zal een leerkracht rekening moeten houden met de soort school waar men werkzaam is. Uit het onderzoek blijkt dat leerlingen in het SBO meer moeite hebben met de prosociale gedragingen dan leerlingen op de reguliere basisschool (Kakavoulis, 1998). Vanuit mijn ervaring is het van belang om rekening te houden met kinderen van het SBO, omdat zij een specifieke onderwijsbehoefte hebben wat kan zorgen voor een andere aanpak.

6.2 Vervolgonderzoek

Uit mijn praktijkonderzoek zijn een aantal aanbevelingen naar voren gekomen die bijdragen om de prosociale gedragingen *helpen en delen* te verbeteren. Aanbevelingen voor eventueel vervolgonderzoek:

- In dit onderzoek zijn de prosociale gedragingen *helpen en delen* bij leerlingen op het SBO onderzocht. Het zou goed zijn om alle gedragingen (helpen, delen, samenwerken, zorg geven, troosten, begrip tonen en geruststellen) binnen het sociaal gedrag te onderzoeken om leerlingen binnen het SBO beter te begeleiden bij de prosociale ontwikkeling.
- Uit het onderzoek is naar voren gekomen hoe de leerkracht, van kinderen in de leeftijdscategorie van 8 á 9 jaar, kan bijdragen om de prosociale gedragingen *helpen*

en delen tijdens vrijspeelmomenten te bevorderen. Uit de literatuur blijkt dat leerlingen vanaf de kleuterleeftijd prosociaal gedrag vertonen (Kohnstamm, 2009). De vraag, hoe een leerkracht er toe bij kan dragen om leerlingen in de leeftijdscategorie van 4 tot 12 jaar kan begeleiden binnen de prosociale gedragingen *helpen en delen*, is een vraag, mits goed uitgewerkt en omkadert, voor een vervolgonderzoek. Een vervolgonderzoek om binnen de hele school de prosociale gedragingen *helpen en delen* bij leerlingen te verbeteren.

Terugkijkend op mijn eigen praktijkonderzoek, kunnen er een aantal aanbevelingen worden gedaan voor vervolgonderzoekers:

- Om problemen met de onderzoeksvraag te voorkomen, is het verstandig om na te gaan of de onderzoeksvraag niet eerder is gesteld door andere onderzoekers. Mijn eerste onderzoeksvraag was een jaar eerder door een andere student gebruikt. Mijn enthousiasme werd daardoor minder en er moest gezocht worden naar een nieuwe onderzoeksvraag.
- Voor het onderzoek maak je gebruik van literatuur. Wanneer er gezocht wordt naar literatuur, wees dan niet snel tevreden. Na enige tijd kwam ik belangrijke en goed bruikbare literatuur tegen, terwijl de theoretische onderbouwing reeds af was. Het heeft mij veel tijd gekost om alles aan te passen.
- Het inzetten van de juiste onderzoeksinstrumenten is essentieel voor je onderzoek. Probeer onderzoeksinstrumenten te gebruiken die nuttige informatie opleveren, bijvoorbeeld observaties en interviews. Door observaties heb ik nuttige informatie gekregen over prosociale gedragingen *helpen en delen* bij leerlingen uit mijn groep.

6.3 Leermomenten

Gedurende het praktijkonderzoek zijn er positieve en negatieve leermomenten naar voren gekomen. Een negatief leermoment was aan het begin van het onderzoek. Bij het opstellen van een hoofdvraag bleek een ex-student die vraag al onderzocht te hebben. Ik moest daarom opzoek naar een andere hoofdvraag. Dit gaf mij een ontevreden gevoel. Vanuit mijn opvoeding is me meegegeven dat je schoolwerk op tijd afrond. Het leermoment heeft mij geleerd dat vooruitlopen niet altijd positief uitpakt. Aan het begin van het onderzoek kwam de kwaliteit enthousiasme in mij naar boven. Ik begon enthousiast met het opstellen van een hoofdvraag. Door de tegenslag is de kwaliteit enthousiasme veranderd in de valkuil ongeduldig. Ates (2009) is van mening dat je er zelf niet van bewust bent, wanneer je in een

valkuil terecht komt. Vanuit mijn ervaring is dit bij mij niet het geval. Mijn enthousiasme voelde ik afzakken. Door in gesprek te gaan met mijn coach over een nieuwe hoofdvraag is de valkuil ongeduldig weer omgezet in enthousiasme.

Een positief leermoment was de observatie in groep C3 tijdens vrijspelen. De observatie liet zien dat meer leerlingen moeite hadden met de prosociale gedragingen *helpen en delen* dan ik vooraf had gedacht. Prosociaal gedrag heeft impact op een groep (Van der Ploeg, 2011). Vanuit mijn ervaring is er een negatieve sfeer tijdens vrijspelen omdat leerlingen zich niet prosociaal gedragen. Door dit leermoment zal ik als toekomstige leerkracht in andere groepen meer aandacht schenken aan prosociaal gedrag en de sociale vaardigheden van kinderen. Prosociaal gedrag is voor mij een belangrijk uitgangspunt geworden binnen het onderwijs. Tijdens het leermoment kwam de kwaliteit leergierig naar boven. Vanuit mijn optiek is leergierig een essentiële kwaliteit om jezelf verder te ontwikkelen.

Als onderzoeker heb ik geleerd dat validiteit en betrouwbaarheid essentieel zijn in een onderzoek (Van der Donk & van Lanen, 2009). Daarnaast heb ik een nieuwe onderzoeksvaardigheid geleerd; het analyseren van data. De verschillende analysemethoden waren voor mij onbekend. Door dit praktijkonderzoek kan ik data op de juiste manier analyseren.

Een zwak moment in het onderzoek was het presenteren van de data. De opstart om data op de juiste manier te presenteren verliep moeizaam. Ik wist niet wat de bedoeling van dit hoofdstuk was. Een valkuil van mij is perfectionistisch. Alles moet perfect zijn, maar dat zorgde voor frustratie om hoofdstuk vier op de juiste manier vorm te geven.

Een sterk moment in het onderzoek was het inzetten van de onderzoeksinstrumenten in de praktijk. Gezien de leerstijlen van Kolb ben ik een doener. Bij voorkeur leer ik door directe ervaring (Dankers – van der Spek, 2010). De uitvoering van het praktijkonderzoek vond ik plezierig. Vanuit mijn optiek is plezier een belangrijke factor bij het uitvoeren van een praktijkonderzoek, omdat plezier aanzet tot motivatie.

6.4 Collegialiteit en critical friends

De betrokkenen in het onderzoek zijn mijn critical friends, coach, leerkracht C2, leerlingen C3 en begeleider A. van de opleiding Master SEN. Critical friends geven feedback aan de hand van een feedbackkader. De feedback zorgt voor een betere verslaglegging en een andere kijk op het onderzoek. Door vooraf duidelijke afspraken met hen te maken is er een goede samenwerking tot stand gekomen. De feedback was gericht op het product en niet op de

persoon. Dankers – van der Spek (2010) geeft aan dat je bij feedback moet kijken wat je er mee kunt doen om jezelf te verbeteren. Vanuit mijn gedachten is het essentieel om feedback te geven over het product en niet op de persoon. Negatief feedback op de persoon kan zorgen voor minder zelfvertrouwen of een slechtere samenwerking.

Mijn coach, leerlingen C3 en leerkracht C2 hebben mij geholpen met het uitvoeren van het onderzoek. Door hun hulp kon het praktijkonderzoek plaatsvinden. Mijn begeleider van de opleiding Master SEN heeft mij gedurende het hele proces begeleid. Haar tips, opmerkingen en adviezen hebben ervoor gezorgd dat ik gemotiveerd bleef voor het praktijkonderzoek.

Nawoord

Prosociaal gedrag bij kinderen is belangrijk voor de ontwikkeling (Van der Ploeg, 2011). Van der Ploeg (2011) benoemt kinderen die zich prosociaal gedragen populair onder leeftijdsgenoten, waardoor zij zelfverzekerder zijn en met meer plezier naar school gaan. Plezier bij kinderen is voor mij van essentieel belang om te kunnen functioneren op school. Een positief groepsklimaat zorgt dat leerlingen beter leren (De Jong, 2010). Het verbeteren van het prosociale gedrag kan leiden tot een beter groepsklimaat. Een feit waarvan ik mij voor dit onderzoek niet bewust van was, maar heeft laten inzien dat dit belangrijk is voor een groep.

Het onderzoek over prosociaal gedrag wordt met een tevreden gevoel afgesloten, omdat ik nieuwe kennis, inzichten en vaardigheden heb opgedaan. De nieuwe kennis, inzichten en vaardigheden zorgen ervoor dat ik mij verder kan ontwikkelen als professioneel leerkracht.

Van deze gelegenheid wil ik gebruik maken om een aantal betrokkenen te bedanken. Om te beginnen wil ik mijn coach en de leerkracht van groep C bedanken voor hun medewerking aan dit onderzoek. Dankzij deze twee leerkrachten weet ik hoe prosociaal gedrag bij leerlingen op het SBO kan worden bevorderd. Daarnaast een woord van dank voor mijn begeleider A. van hogeschool Fontys Master SEN. Zij heeft mij veel bruikbare tips, enthousiasme, feedback en adviezen gegeven, waardoor ik mij op het gebied van onderzoek verder heb ontwikkeld. Naast de collega's van SBO school X en begeleider A. wil ik mijn critical friends bedanken. Mijn critical friends waren een positieve factor binnen dit onderzoek. Zij gaven veel positieve feedback, wat zorgt voor meer zelfvertrouwen en een prettige samenwerking. Tot slot wil ik de mensen uit mijn persoonlijke omgeving bedanken voor het geven van feedback, de positieve aanmoedigingen en geduld.

Bronnenlijst

Aronson, E., Wilson, T. & Akert, R. (2011). *Sociale Psychologie*. Amsterdam, Pearson Education Benelux.

Ates, K. (2009). *Kernkwaliteiten*. Alphen aan de Rijn, Kluwer.

Bal, I. (2001). *Functioneren in de school*. Arnhem, Angerenstein.

Bateson, G. & Donaldson, Rodney E. (1991). *A Sacred Unity: Further Steps to an Ecology of Mind*. New York, Harper Collins Publishers.

Berkers, W. (1997) *Praktijkgericht onderzoek en methodiek ontwikkeling*. Houten, Bohn Stafleu Van Loghum.

Boerman, R. (2008) *Ethische uitgangspunten bij praktijkonderwijs*. Fontys OSO.

Bongaards, B. & Sas, J. (2005) *Vakbekwaam onderwijzen*. Groningen/Houten, Wolters-Noordhoff.

Borkus, S. & Messerschmidt, R. (2008). *Henk de Lange*. Houten, Bohn Stafleu van Loghum.

Cox, M. (2000). *Hoe pak ik dat aan?* Houten, Bohn Stafleu van Loghum.

Dankers – van der Spek, M. (2010). *Studieloopbaanontwikkeling, beroepsgeschied, 2^e editie*. Amsterdam, Pearson Education Benelux BV.

Delfos, M. (2009). *Ontwikkelingspsychopathologie. Stoornissen en belemmeringen*. Amsterdam, Pearson Assessment.

De Jong, W. (2010). *Gedrag is meer dan je ziet! Wat iedere leerkracht moet weten over gedragsproblemen en – stoornissen*. Egmond aan den Hoef, Uitgeverij Pica.

Durinck, K. & Racquet, L. (2003). *Opvoedingsondersteuning...Een leidraad voor ouderbegeleiders*. Antwerpen/Apeldoorn, Garant.

Eijkeren van, M. (2008). *Pedagogisch-didactisch begeleiden*. Baarn, HBUitgevers.

Erikson, E. H. (1974). *Identiteit, jeugd en crisis*. Utrecht/Antwerpen, Het Spectrum.

Furman, B. (2010) *Kids' skills in Actie! Oplossingsgericht werken in de praktijk*. Huizen, Uitgeverij Pica.

Heemstra-Hendriksen, L. (2005) *Het verhaal van het kind. Ontwikkelingspsychologie*. Utrecht/Zutphen, ThiemeMeulenhoff.

Janssen-Vos, F. (2003). *Basisontwikkeling in de onderbouw*. Assen, Koninklijke Van Gorcum.

Jacobs, J. (1983). *De Klas*. Baarn, H. Nelissen.

Johnson, D. W. & Johnson, F.P., (2009). *Groepsdynamica. Theorie en vaardigheden*. Amsterdam, Pearson Education Benelux.

Kakavoulis, A. (1998). Early childhood altruism. *Early Child Development and Care*, 140, 115-126.

Kallenberg, T., Koster, B., Onstenk, J. & Scheepsma, W. (2007). *Ontwikkeling door onderzoek, een handreiking voor leraren*. Utrecht/Zutphen, ThiemeMeulenhoff.

Kohnstamn, R. (2009). *Kleine ontwikkelingspsychologie. De schoolleeftijd*. Houten, Bohn Stafleu van Loghum.

Kohnstamn, R. (2009). *Kleine ontwikkelingspsychologie. Het jonge kind*. Houten, Bohn Stafleu van Loghum.

Korzilius, H. (2000). *De kern van survey-onderzoek*. Assen, Koninklijke Van Gorcum & Comp.

Mahlberg, K. & Sjoblom, M. (2008). *Oplossingsgericht onderwijzen. Naar een gelukkiger school!* Antwerpen/Apeldoorn, Garant.

Mönks, F. & Knoers, A. (2009). *Ontwikkelingspsychologie. Inleiding tot de verschillende deelgebieden*. Assen, Koninklijke Van Gorcum.

Pereira, R. (2011). *Stuiterend door het leven?* Wormer, Inmerc B.V.

Piaget, J. (1952). *The Origins of Intelligence in Children*. New York, International Universities Press.

Prinsen, H., (2009). *Mijn kind een kanjer! Help je kind bij het ontwikkelen van sociale vaardigheden*. Houten, Bohn stafleu van Loghum.

- Ramaswamy, V. & Bergin, C. (2009). Do reinforcement and induction increase prosocial behavior? *Journal of Research in Childhood Education*, 22, 527-538.
- Sailer, W., Dunlap, G., Sugai, G. & Horner, R. (2009). *Handbook of Positive Behavior Support*. New York, Springer.
- Siemonsma, S. (1987). *PABO perspectieven. Werken in combinatiegroepen*. Baarn, Bekadidact.
- Stevens, L., Beekers, P., Evers, M., Wentzel, M. & Werkhoven van, W. (2005). *Zin in school*. Amersfoort, CPS.
- Soudijn, K. (2005). *Onderzoeksverslagen schrijven*. Houten, Bohn Stafleu van Loghum.
- Van den Broeck, H., (2006). *Opvoeden in de klas. Wegwijzer voor leerkrachten*. Leuven, LannooCampus
- Van der Donk, C. & van Lanen, B. (2009). *Praktijkonderzoek in de school*. Bussum, Coutinho.
- Van der Ploeg, J. (2011). *De sociale ontwikkeling van het schoolkind*. Houten, Bohn Stafleu van Loghum.
- Van Halem, N., Van Herpen, C. & van Rooyen, M. (2010). *Handboek EVV*. Houten, Bohn Stafleu van Loghum.
- Verhulst, F. (2005). *Ontwikkeling van het kind*. Assen, Koninklijke Van Gorcum.
- Vijverberg, A., (2004). *Handboek voor vriendschap. Kiezen voor een vriendschappelijk leven*. Rijswijk, Quantas.
- Vyt, A. (2006). *Communicatief vaardig onder-wijzen*. Antwerpen/Apeldoorn, Garant.
- Wolters, C. (2011). *Oplossingsgericht aan het werk met kinderen en jongeren. Gesprekken en werkvormen*. Huizen, Uitgeverij Pica.

Bijlagen

Bijlage 1: Tijdsplanning

Deelvraag	Onderzoeks-activiteit	Februari				Maart			
Deelvraag 1: In hoe verre helpen en delen de leerlingen uit groep C3 elkaar tijdens vrijspeelmomenten in de groep?	Wat: Drie observaties Wie: Leerlingen								
Deelvraag 2: Hoe ervaren de leerlingen het helpen en delen in de groep tijdens de vrijspeelmomenten?	Wat: Logboek vrijspelen Wie: Leerlingen								
Deelvraag 2: Hoe ervaren de leerlingen het helpen en delen in de groep tijdens de vrijspeelmomenten? Deelvraag 3: Wat hebben de leerlingen nodig om te helpen en delen tijdens vrijspeelmomenten van mij als leerkracht?	Wat: Interview Wie: Leerlingen								
Deelvraag 2: Hoe ervaren de leerlingen het helpen en delen in de groep tijdens de vrijspeelmomenten?	Wat: Sociogram Wie: Leerlingen								
Deelvraag 3: Wat hebben de leerlingen nodig om te helpen en delen tijdens vrijspeelmomenten van mij als leerkracht?	Wat: Interview Wie: Leerkracht groep C3								
Deelvraag 4: Hoe bevorderen collega-leerkrachten van groep C de pro sociale gedragingen <i>helpen en delen</i> in de groep tijdens vrijspeelmomenten?	Wat: Interview Wie: Twee leerkrachten groep C								

Bijlage 2: Observatieschema

Naam	Prosociale gedraging	Begin speelmoment	Midden speelmoment	Einde speelmoment
J.B.	Helpt een klasgenoot			
	Deelt materialen met een klasgenoot			
L.E.	Helpt klasgenoot			
	Deelt materialen met een klasgenoot			
L.d.G.	Helpt klasgenoot			
	Deelt materialen met een klasgenoot			
L.H.	Helpt klasgenoot			
	Deelt materialen met een klasgenoot			
A.L.	Helpt klasgenoot			
	Deelt materialen met een klasgenoot			
F.O.	Helpt klasgenoot			
	Deelt materialen met een klasgenoot			
J.p.R.	Helpt klasgenoot			
	Deelt materialen met een klasgenoot			
K.P.	Helpt klasgenoot			
	Deelt materialen met een klasgenoot			

K.R.	Helpt klasgenoot			
	Deelt materialen met een klasgenoot			
S.S.	Helpt klasgenoot			
	Deelt materialen met een klasgenoot			
R.o.S.	Helpt klasgenoot			
	Deelt materialen met een klasgenoot			
A.T.	Helpt klasgenoot			
	Deelt materialen met een klasgenoot			

Bijlage 3: Gestructureerd interview (leerlingen)

1. Helpen kinderen in jouw klas elkaar tijdens het vrijspelen?

.....

.....

2. Stel dat een leerling aan klasgenoten om hulp vraagt, zijn er dan leerlingen in deze klas die hem/haar willen helpen? Zo ja, wie zal jou helpen?

.....

.....

.....

3. Hoe voelt het als een leerling je wilt helpen? En hoe voelt het als een leerling je niet wil helpen?

.....

.....

4. Delen kinderen in deze klas spullen/materialen tijdens het spelen?

.....

.....

.....

5. Van wie mag jij spullen/materialen lenen tijdens het spelen?

.....

.....

.....

6. Hoe voelt het als je iets mag lenen van een ander? En hoe voelt het als je iets niet mag lenen?

.....

.....

7. Zou je wat willen veranderen/verbeteren tijdens het spelen als het gaat om elkaar helpen en spullen delen? Zo ja, wat dan?

.....

.....

.....

8. Wat kan jouw leerkracht doen om er voor te zorgen dat het *helpen en delen* verandert tijdens het spelen?

.....

.....

.....

9. Praat de leerkracht over helpen en delen voor en na het spelen?

.....

.....

.....

Bijlage 4: Interview (coach)

1. Helpen de leerlingen elkaar tijdens het vrijspelen?

.....

.....

.....

2. Delen de leerlingen tijdens het vrijspelen?

.....

.....

.....

3. Hoeveel leerlingen in jouw groep beheersen de prosociale gedragingen *helpen en delen*?

.....

.....

.....

4. Hoe zie jij welke leerlingen deze vaardigheid beheersen?

.....

.....

.....

5. Hoe worden de leerlingen uit jou groep begeleid tijdens vrijspeelmomenten als het gaat over 'elkaar helpen en delen'?

.....

.....

.....

6. Worden er afspraken gemaakt over 'elkaar helpen en delen' voorafgaande aan het vrijspeelmoment?

.....

.....

.....

7. Zo ja, welke afspraken maak je met de kinderen?

.....

.....

.....

8. Wordt de prosociale gedragingen *helpen en delen* geëvalueerd na het vrijspeelmoment?

.....

Waarom wel/niet?

.....

.....

.....

9. Hoe zouden leerlingen die de prosociale gedragingen *helpen en delen* niet beheersen volgens jou begeleid moeten worden?

.....

.....

.....

Bijlage 5: Interview (leerkrachten groep C)

1. Heb je ervaring met leerlingen die de pro sociale gedragingen *helpen en delen* niet beheersen?

.....

2. Zo ja, welke ervaring heb je daarmee?

.....
.....
.....

3. Welke kenmerken vertonen leerlingen die de pro sociale gedragingen *helpen en delen* niet optimaal hebben ontwikkelt?

.....
.....
.....

4. Hoe begeleid jij leerlingen, tijdens het vrijspelen, die de pro sociale gedragingen *helpen en delen* nog niet beheersen?

.....
.....
.....

5. Waarom kies jij voor deze manier van begeleiden?

.....
.....
.....

6. Hoe kunnen de pro sociale gedragingen *helpen en delen* in de groep worden bevorderd tijdens vrijspeelmomenten in de groep?

.....
.....
.....

7. Welk advies kan jij collega's meegeven als het gaat over het begeleiden van leerlingen die de pro sociale gedragingen *helpen en delen* niet beheersen?

.....

.....

.....

8. Welke tips zijn voor mij van belang om leerlingen de pro sociale gedragingen *helpen en delen* aan te leren tijdens vrijspeelmomenten in de groep?

.....

.....

.....

Bijlage 6: Sociogram

Prosociale gedraging: Elkaar helpen en iets delen

Aan iedere leerling uit mijn groep worden vier vragen gesteld, namelijk:

1. Wie helpt jou goed?:
2. Wie helpt jou minder goed?:

1. Wie deelt zijn spullen met jou?:
2. Wie deelt zijn spullen niet met jou?:

Bijlage 7: Logboek Vrijspelen

[illegible]

Bijlage 8: Observaties leerlingen

Eerste observatie: 14 februari 2012

Afgenomen door: Elke Heithuis

Leerling	Prosociale gedraging	Begin speelmoment (0-10min)	Midden speelmoment (10-20min)	Einde speelmoment (20-30min)
1	Helpt een klasgenoot	x		
	Deelt materialen met een klasgenoot			
2	Helpt klasgenoot			x
	Deelt materialen met een klasgenoot			
3	Helpt klasgenoot			x
	Deelt materialen met een klasgenoot	x		
4	Helpt klasgenoot			
	Deelt materialen met een klasgenoot			
5	Helpt klasgenoot			x
	Deelt materialen met een klasgenoot			
6	Helpt klasgenoot	x		
	Deelt materialen met een klasgenoot			
7.	Helpt klasgenoot			
	Deelt materialen met een klasgenoot	x		
8	Helpt klasgenoot			
	Deelt materialen met een klasgenoot			
9	Helpt klasgenoot	x x		x

	Deelt materialen met een klasgenoot			
10	Helpt klasgenoot			
	Deelt materialen met een klasgenoot			
11	Helpt klasgenoot			
	Deelt materialen met een klasgenoot	x		
12	Helpt klasgenoot	x x		x x
	Deelt materialen met een klasgenoot			

Afgenomen door tweede observant: Leerkracht groep C3 (14 februari 2012)

Leerling	Prosociale gedraging	Begin speelmoment (0-10min)	Midden speelmoment (10-20min)	Einde speelmoment (20-30min)
1	Helpt een klasgenoot	x		
	Deelt materialen met een klasgenoot			
2	Helpt klasgenoot			x
	Deelt materialen met een klasgenoot			
3	Helpt klasgenoot			x
	Deelt materialen met een klasgenoot	x		
4	Helpt klasgenoot			
	Deelt materialen met een klasgenoot			
5	Helpt klasgenoot			x
	Deelt materialen met een klasgenoot			
6	Helpt klasgenoot	x		
	Deelt materialen met een klasgenoot			
7.	Helpt klasgenoot			
	Deelt materialen met een klasgenoot	x		
8	Helpt klasgenoot			
	Deelt materialen met een klasgenoot			
9	Helpt klasgenoot	x x		x
	Deelt materialen met een klasgenoot			
10	Helpt klasgenoot			
	Deelt materialen met een klasgenoot			

11	Helpt klasgenoot			
	Deelt materialen met een klasgenoot	x		
12	Helpt klasgenoot	x x x		x x
	Deelt materialen met een klasgenoot			

Tweede observatie: 21 februari 2012

Afgenomen door: Elke Heithuis

Leerling	Prosociale gedraging	Begin speelmoment (0-10min)	Midden speelmoment (10-20min)	Einde speelmoment (20-30min)
1	Helpt een klasgenoot	x		
	Deelt materialen met een klasgenoot			
2	Helpt klasgenoot			x
	Deelt materialen met een klasgenoot	x		
3	Helpt klasgenoot		x x	x
	Deelt materialen met een klasgenoot	x	x	
4	Helpt klasgenoot			
	Deelt materialen met een klasgenoot			
5	Helpt klasgenoot			x x
	Deelt materialen met een klasgenoot			
6	Helpt klasgenoot	x		
	Deelt materialen met een klasgenoot			
7.	Helpt klasgenoot			
	Deelt materialen met een klasgenoot		x	
8	Helpt klasgenoot			
	Deelt materialen met een klasgenoot			
9	Helpt klasgenoot			x
	Deelt materialen met een klasgenoot	x		

10	Helpt klasgenoot			
	Deelt materialen met een klasgenoot			
11	Helpt klasgenoot			x
	Deelt materialen met een klasgenoot	x		
12	Helpt klasgenoot	x		x x
	Deelt materialen met een klasgenoot	x		

Afgenomen door tweede observant: Leerkracht groep C3 (21 februari 2012)

Leerling	Prosociale gedraging	Begin speelmoment (0-10min)	Midden speelmoment (10-20min)	Einde speelmoment (20-30min)
1	Helpt een klasgenoot	x		
	Deelt materialen met een klasgenoot			
2	Helpt klasgenoot			x
	Deelt materialen met een klasgenoot	x		
3	Helpt klasgenoot		x x	x
	Deelt materialen met een klasgenoot	x	x	
4	Helpt klasgenoot			
	Deelt materialen met een klasgenoot			
5	Helpt klasgenoot			x x
	Deelt materialen met een klasgenoot			
6	Helpt klasgenoot	x		
	Deelt materialen met een klasgenoot			
7.	Helpt klasgenoot			
	Deelt materialen met een klasgenoot		x	
8	Helpt klasgenoot			
	Deelt materialen met een klasgenoot			
9	Helpt klasgenoot			x
	Deelt materialen met een klasgenoot	x		
10	Helpt klasgenoot			
	Deelt materialen met een klasgenoot			

11	Helpt klasgenoot			x
	Deelt materialen met een klasgenoot	x		
12	Helpt klasgenoot	x		x x
	Deelt materialen met een klasgenoot	x x		

Derde observatie: 24 februari 2012

Afgenomen door: Elke Heithuis

Leerling	Prosociale gedraging	Begin speelmoment (0-10min)	Midden speelmoment (10-20min)	Einde speelmoment (20-30min)
1	Helpt een klasgenoot		x	x
	Deelt materialen met een klasgenoot		x	
2	Helpt klasgenoot			
	Deelt materialen met een klasgenoot			
3	Helpt klasgenoot		x x	x
	Deelt materialen met een klasgenoot		x x x x	x
4	Helpt klasgenoot	x		
	Deelt materialen met een klasgenoot	x		
5	Helpt klasgenoot			x
	Deelt materialen met een klasgenoot	x		
6	Helpt klasgenoot	x		x
	Deelt materialen met een klasgenoot		x	
7.	Helpt klasgenoot			
	Deelt materialen met een klasgenoot	x	x x	
8	Helpt klasgenoot		x x	
	Deelt materialen met een klasgenoot			
9	Helpt klasgenoot			
	Deelt materialen met een klasgenoot	x	x	

10	Helpt klasgenoot			
	Deelt materialen met een klasgenoot			
11	Helpt klasgenoot		x	x
	Deelt materialen met een klasgenoot			
12	Helpt klasgenoot		x	
	Deelt materialen met een klasgenoot		x	x x

Afgenomen door tweede observant: Leerkracht groep C3 (24 februari 2012)

Leerling	Prosociale gedraging	Begin speelmoment (0-10min)	Midden speelmoment (10-20min)	Einde speelmoment (20-30min)
1	Helpt een klasgenoot		x	x
	Deelt materialen met een klasgenoot		x	
2	Helpt klasgenoot			
	Deelt materialen met een klasgenoot			
3	Helpt klasgenoot		x x	x x
	Deelt materialen met een klasgenoot		x x x x	x x
4	Helpt klasgenoot	x		
	Deelt materialen met een klasgenoot	x		
5	Helpt klasgenoot			x
	Deelt materialen met een klasgenoot	x		
6	Helpt klasgenoot	x		x
	Deelt materialen met een klasgenoot		x	
7.	Helpt klasgenoot			
	Deelt materialen met een klasgenoot	x	x x	
8	Helpt klasgenoot		x x	
	Deelt materialen met een klasgenoot			
9	Helpt klasgenoot			
	Deelt materialen met een klasgenoot	x	x	
10	Helpt klasgenoot			
	Deelt materialen met een klasgenoot			

11	Helpt klasgenoot		x	x
	Deelt materialen met een klasgenoot			
12	Helpt klasgenoot			
	Deelt materialen met een klasgenoot		x	x x

Bijlage 9: Analyse interview leerlingen

*Overeenkomstige antwoorden

*Relevante antwoorden

Vragen	Antwoord leerling 1	Antwoord leerling 2	Antwoord leerling 3	Bevindingen
Vraag 1: Helpen kinderen in jouw klas elkaar tijdens het vrijspelen? Waarom: Ik wil weten of de prosociale gedraging <i>helpen</i> wordt ingezet in de groep.	Sommige wel, sommige niet.	Soms, K.P. helpt. S.S. soms, want ze doet ook soms flauw.	Het kan wel beter.	Alle drie de leerlingen zijn ontevreden. Ze vinden dat niet alle leerlingen elkaar helpen in de klas tijdens het vrijspelen.
Vraag 2: Stel dat een leerling aan klasgenoten om hulp vraagt, zijn er dan leerlingen in deze klas die hem/haar willen helpen? Zo ja, wie zal jou helpen? Waarom: Ik wil weten welke leerlingen de prosociale gedraging <i>helpen</i> beheersen.	L.d.G., A.T., L.E. en F.O.	Soms zeggen ze: 'Ik help niet en soms ik help wel. K.P., F.O. en ik help A.T. en A.T. mij.	L.d.G.	Vijf leerlingen worden genoemd die tijdens het vrijspelen: L.d.G., A.T., L.E., F.O., K.P. Dat is minder dan de helft van alle leerlingen uit de groep.
Vraag 3: Hoe voelt het als een leerling je wilt helpen? En hoe voelt het als een leerling je niet wil	Goed Boos	Blij Een beetje verdrietig	Goed, hij is aardig tegen mij. Hij is mijn beste vriend.	Alle leerlingen voelen zich goed en blij als ze worden geholpen door

helpen? Waarom: Ik wil weten hoe de leerlingen hulp van een ander ervaren.			Vind ik niet erg, vraag ik gewoon iemand anders. L.d.G. helpt mij toch altijd.	klasgenoten. Daarin tegen voelen twee leerlingen zich verdrietig en boos als ze niet worden geholpen. Eén leerling maakt dat niet wat uit.
Vraag 4: Delen kinderen in deze klas spullen/materialen tijdens het spelen? Waarom: Ik wil weten of de pro sociale gedraging <i>delen</i> wordt ingezet in de groep	Nee. Ze willen dat niet.	Soms van K.P. en S.S. Anders niet.	L.d.G. Niet goed kunnen dat J.B., L.H. en J.p.R.	De leerlingen zijn ontevreden over het delen tijdens het vrijspelen.
Vraag 5: Van wie mag jij spullen/materialen lenen tijdens het spelen? Waarom: Ik wil weten welke leerlingen de pro sociale gedraging <i>delen</i> beheersen.	L.d.G. wel	K.P. en S.S.	L.d.G.	Er zijn drie leerlingen die tijdens het vrijspelen delen, namelijk L.d.G, K.P. en S.S. Dat is 25% van alle leerlingen uit de groep.
Vraag 6: Hoe voelt het als je iets mag lenen van een ander? En hoe voelt het als je iets niet mag lenen? Waarom: Ik wil weten hoe de leerlingen het delen van materialen	Vind ik wel leuk als ik wat mag lenen. Vind ik helemaal niet leuk als ik niet wat mag lenen. Vaak met de lego maken wij ruzie en	Leuk Heel verdrietig	Word ik heel blij Vind ik niet erg. Vraag ik iemand anders van mijn vrienden.	Alle leerlingen geven aan dat ze blij worden en het leuk vinden als spullen worden gedeeld tijdens het vrijspelen. Daarin tegen worden zij verdrietig en vinden ze

en spullen ervaren.	mag ik niks meer pakken.			het niet leuk als er niet wordt gedeeld. Leerling drie geeft aan dat hij het niet erg vindt als er geen spullen met hem worden gedeeld.
Vraag 7: Zou je wat willen veranderen/verbeteren tijdens het spelen als het gaat om elkaar helpen en spullen delen? Zo ja, wat dan? Waarom: Ik wil weten of de leerlingen tevreden zijn over het helpen en delen en wat zij graag anders zien.	Ja, dat iedereen in de klas gaat helpen en dat iedereen klaar zijn en dan wij sneller kunnen spelen. Dat als je moet opruimen en als je helpt dan kun je sneller spelen.	Ja, dat ze gewoon samen delen. Dan moet bijvoorbeeld K.P. met zijn tafel aan mijn tafel en J.p.R. en L.H. aan de tafel van S.S. En K.P. heeft dan potloden en dan kan ik samen met K.P. delen en de potloden van mij kan ik in het midden leggen.	Ja, meer meisjes en jongens die samen delen en samen spelen. En misschien een regel bedenken.	Alle leerlingen willen wat veranderen/verbeteren tijdens het spelen als het gaat om elkaar helpen en spullen delen. Ze hebben tips: - Elkaar helpen opruimen zodat er sneller gespeeld kan worden. - Door samen te doen en in groepjes te zitten. - Regels bedenken. - Jongens en meisjes laten samenspelen.

Vraag 8: Wat kan jouw leerkracht doen om er voor te zorgen dat het <i>helpen en delen</i> verandert tijdens het spelen? Waarom: Ik wil weten of leerlingen verbeter tips voor de leerkracht hebben.	Dat weet ik even niet. Ohja, juffrouw moet gewoon zeggen dat ze dat moeten.	Dat weet ik zo niet. Als je heel goed je best hebt gedaan en juf heeft een bakje met speeltjes en als je goed je best hebt gedaan met helpen aan het eind, dan mag je een speeltje kiezen.	Sommigen die niet delen die moeten dat wel gaan doen en anders straf. En meer met meisjes laten omgaan. Waarom kunnen meisjes en jongens niet met elkaar spelen? Dat weet ik niet. Ik denk omdat jongens gemeen zijn en meisjes en jongens niet samen kunnen spelen.	Een aantal tips voor de leerkracht: - Leerkracht moet duidelijker aangeven dat ze moeten helpen en delen. - Beloningsysteem. - Straf als leerlingen elkaar niet helpen en spullen delen - Jongens en meisjes laten samen spelen.
Vraag 9: Praat de leerkracht over helpen en delen voor en na het spelen? Waarom: Ik wil weten of de leerkracht het helpen en delen bespreekbaar maakt in de groep.	Nee, nooit.	Soms wel en soms ook niet.	Nee, dat nooit.	Twee leerlingen geven aan dat de leerkracht nooit het helpen en delen voor of na het spelen bespreekbaar maakt. Eén leerling zegt dat dit af en toe wordt gedaan.

Bijlage 10: Logboeken

*Overeenkomstige antwoorden

*Relevante antwoorden

Vraag	Moment	Leerling 1	Leerling 2	Leerling 3	Bevindingen
Vraag 1: Heb jij kinderen gezien die elkaar hielpen tijdens het vrijspelen?	1	Ja	Ja	Ja	De leerlingen geven allemaal aan dat er wordt geholpen in de groep.
	2	Soms	Soms	Ja	
	3	Ja	Ja	Ja	
Vraag 2: Heb jij kinderen gezien die spullen deelden tijdens het vrijspelen?	1	Soms	Nee	Nee	De leerlingen zijn negatiever over <i>delen</i> en leerling 2 en 3 zeggen dat er niet wordt gedeeld tijdens de 1 ^e en 2 ^e observatie.
	2	Soms	Soms	Soms	
	3	Soms	Soms	Nee	
Vraag 3: Hoe vond jij dat andere kinderen hebben geholpen tijdens het vrijspelen?	1				In totaal is alleen leerling 2 bij de 2 ^e observatie verdrietig over <i>helpen</i> . Verder zijn ze 6 keer blij. Het valt op dat bij de 2 ^e observatie geen enkele leerling blij is over <i>helpen</i> .
	2				
	3				

Vraag 4: Hoe vond jij dat andere kinderen hebben gedeeld tijdens het vrijspelen?	1				Het valt op dat er geen enkele leerlingen tijdens de drie vrijspeelmomenten blij is over <i>delen</i> in de groep. De leerlingen zijn vier keer over verdrietig.
	2				
	3				
Vraag 5: Wat deden de kinderen voor elkaar tijdens het vrijspelen?	1	Helpen met de computer. Computer opstarten. Samen spelen.	Helpen met opstarten computer. Helpen inzetten site. Met twee op een computer.	Computeren F.O. helpt L.H. met zoeken van speeleiland	Het valt op dat leerlingen elkaar hebben geholpen tijdens vrijspeelmoment 1 en 2 bij de computer. Alle drie de leerlingen benoemen dit. Bij vrijspeelmoment twee benoemen alle drie de leerlingen dat er wordt geholpen bij het knippen.
	2	Samen kleuren. A.T. hielp A.L. knippen.	Helpen knippen En een keer plakken	We gingen samen knippen. Het ging niet zo goed als de vorige keer.	
	3	Computer helpen. Samen computeren. Knikkerbaan bouwen. Helpen vouwen.	Computeren. R.o.S. hielp vouwen voor S.S. K.P. ging knippen voor A.L.	Knippen Het computeren met twee kinderen Samen kijken naar de computerspelletjes	
Vraag 6: Wat deelden de kinderen met elkaar tijdens het vrijspelen?	1	Potlood.	Weet ik niet.	Niks.	De leerlingen delen materialen uit het etui (lijm, potlood, kleurpotloden, gum en schaar).
	2	Kleurpotloden. Gum. Schaar.	Schaar. Potloden. Rode lijm.	Schaar .	
	3	Vouwblaadjes.	Blaadjes. Schaar.	Niks.	

Bijlage 11: Interview leerkracht groep C3

1. Helpen de leerlingen elkaar tijdens het vrijspelen?

Er zijn een aantal leerlingen in de groep die spontaan een ander helpen tijdens het vrijspelen, bijvoorbeeld als iemand niet weet hoe hij of zij een computerprogramma op moet starten. Dit gebeurt zowel spontaan als op verzoek van de ander.

2. Delen de leerlingen tijdens het vrijspelen?

Dat zijn al minder leerlingen! Een paar kinderen kunnen dit heel goed en die geven rustig de helft van het speelgoed aan die ander.

3. Hoeveel leerlingen in jouw groep beheersen de prosociale gedragingen helpen en delen?

Elkaar helpen beheersen ongeveer 7 kinderen spontaan, de rest doet dit alleen op verzoek. Spontaan delen kunnen 5 kinderen maar dan is het wel afhankelijk wat er gedeeld moet worden. Als er veel van iets is, zoals lego, dat is het eenvoudiger dan dat er iets gedeeld moet worden waar minder van is.

4. Hoe zie jij welke leerlingen deze vaardigheid beheersen?

De leerlingen die deze vaardigheden beide beheersen passen dit toe in diverse situaties, Dit zijn de sociale kinderen die altijd bereid zijn een ander te helpen en ook vaak vragen of ze iets voor je kunnen doen.

5. Hoe worden de leerlingen uit jou groep begeleid tijdens vrijspeelmomenten als het gaat over 'elkaar helpen en delen'?

Elkaar helpen en delen komt naar voren in de lessen Sova. Tijdens het vrij spelen observeer ik wel eens in hoeverre ze daar in de praktijk gebruik van maken. Soms wijs ik ze op de regels als ik zie dat het fout gaat of doe je een interventie waardoor ze wel gaan delen of samen gaan spelen.

6. Worden er afspraken gemaakt over 'elkaar helpen en delen' voorafgaande aan het vrijspeelmoment?

Af en toe wel, Soms staat er een regel centraal en dan let ik specifiek op die regel en spreek dat dan ook van te voren met de leerlingen af. Maar soms mogen ze ook gewoon alleen spelen, er zijn een aantal kinderen die dat erg prettig vinden.

7. Zo ja, welke afspraken maak je met de kinderen?

Bijvoorbeeld: Deze week staat de regel voor groot en klein zullen we aardig zijn, centraal. Ik ga kijken of jullie daar aan denken tijdens het vrij spelen.

8. Worden de prosociale gedragingen *helpen en delen* geëvalueerd na het vrijspeelmoment?

Als het van tevoren is aangegeven dat ik er op ga letten wordt het ook achteraf besproken.

Waarom wel/niet?

Regelmatig geef ik complimenten als ik zie dat kinderen elkaar spontaan helpen of hun spullen delen, Ik denk dat dit positiever werkt dan waarschuwen wanneer het niet goed gaat.

9. Hoe zouden leerlingen die de prosociale gedragingen *helpen en delen* niet beheersen volgens jou begeleid moeten worden?

Daar wordt dan een handelingsplan voor gemaakt in het groepsplan. Aan die kinderen stel je niet zulke hoge eisen op dat gebied en bied je de stof die ze moeten leren aan in hele kleine stapjes. Vaak speel je dan zelf ook met die kinderen mee.

Bijlage 12: Analyse interview leerkrachten groep C

*Overeenkomstige antwoorden

Vragen	Antwoord leerkracht C2	Antwoord leerkracht C3	Bevindingen
Vraag 1: Heb je ervaring met leerlingen die de pro sociale gedragingen <i>helpen en delen</i> niet beheersen? Waarom: Ik wil weten of zij ervaring hebben met de pro sociale gedragingen <i>helpen en delen</i>.	Ja, dat heb ik.	Jazeker, die kom je op een SBO veel tegen	Ja, de leerkrachten geven aan dat zij ervaring hebben met leerlingen die de pro sociale gedragingen <i>helpen en delen</i> niet beheersen.
Vraag 2: Zo ja, welke ervaring heb je daarmee? Waarom: Ik wil weten welke ervaring zij hebben en hoe die ervaring eruit ziet.	De ervaring die ik heb, is de storingen (ruzies) die er ontstaan doordat kinderen de sociale vaardigheid helpen en delen niet beheersen.	Kinderen die niet kunnen delen en alles voor zichzelf willen houden. Kinderen die toenadering van andere kinderen niet accepteren en snel van zich af gaan slaan. Kinderen die andere kinderen niet mee willen laten spelen. Of kinderen die sociaal erg onhandig zijn en daardoor vaak verkeerd handelen in de sociale omgang.	De ene leerkracht geeft de gevolgen aan van leerlingen die de pro sociale gedragingen niet beheersen; er ontstaan ruzies en storingen tijdens de les. De andere leerkracht benoemt wat de leerlingen laten zien, zoals spullen voor zichzelf houden, andere kinderen buitensluiten en verkeerde handelingen van leerlingen tijdens de sociale omgang met anderen.

Vraag 3: Welke kenmerken vertonen leerlingen die de pro sociale gedragingen <i>helpen en delen</i> niet optimaal hebben ontwikkelt? Waarom: Ik wil weten welke kenmerken leerlingen vertonen, zodat ik de kenmerken kan vergelijken met de leerlingen uit mijn groep.	Vaak kinderen die van huis uit niet gewend zijn om te delen of kinderen van bijvoorbeeld Ambique die hun eigen territorium/spullen bewaken en op zichzelf aangerekend zijn.	Vaak zijn ze egocentrisch of egoïstisch. Vaak zijn ze sterk op zichzelf gericht.	Beide leerkrachten benoemen de kenmerken op zichzelf gericht/zichzelf aangerekend zijn en egocentrische gedrag.
Vraag 4: Hoe begeleid jij leerlingen, tijdens het vrijspelen, die de pro sociale gedragingen <i>helpen en delen</i> nog niet beheersen? Waarom: Ik wil weten hoe de leerkracht leerlingen begeleidt tijdens het vrijspelen, zodat ik die begeleiding eventueel kan inzetten.	Spelletje mee spelen, bijvoorbeeld leerkracht en leerlingen samen spelen. Ook knex/lego werkjes in tweetallen laten spelen.	Vaak speel ik met die kinderen een gezelschapsspel om ze de regels van samen spelen, op je beurt wachten etc. aan te leren en te begeleiden.	Beide leerkrachten geven aan dat zij samen met de kinderen een spel spelen om leerlingen die de pro sociale gedragingen niet beheersen te begeleiden. Tevens wordt het samenspelen benoemd. Ook maakt een leerkracht regels over de sociale vaardigheid.
Vraag 5: Waarom kies jij voor deze manier van begeleiden? Waarom: Ik wil graag weten waarom zij kiezen voor een bepaalde manier van begeleiden.	Als leerkracht kun je voorbeelden geven. Leerlingen een spiegel voor houden om hen kennis te laten maken met hun eigen handelen en gedragingen. Benoemen: Ik zie dat..., ik merk dat... Bouwen met knex/lego gaat	Op deze wijze doen de leerlingen positieve ervaringen op in het samen spelen en leren ze de basisregels. Tevens is de positieve benadering bij leerlingen die het pro sociaal gedrag wel beheersen een	Beide leerkrachten geven aan dat een de leerkracht zelf een voorbeeld is voor de groep. Laten zien hoe het moet. Tevens benoemt de leerkracht van groep C2 dat het voorhouden van een spiegel zorgt voor bewustwording

	daardoor al gauw beter (als je genoeg materialen hebt!).	stimulans om andere leerlingen ook de sociale vaardigheid aan te leren. De sterk sociale leerlingen laten zien hoe het moet. Zelf een voorbeeldfunctie aannemen is een vereiste, vooral in het SBO.	bij leerlingen. Leerkracht C3 vindt de positieve benadering belangrijk, wat zorgt voor positieve ervaringen.
Vraag 6: Hoe kunnen de prosociale gedragingen <i>helpen en delen</i> in de groep worden bevorderd tijdens vrijspeelmomenten in de groep? Waarom: Ik wil graag weten hoe ik de prosociale gedragingen <i>helpen en delen</i> kan bevorderen in de groep.	Zorg dat er altijd genoeg materiaal (speelgoed) in de groep aanwezig is, zodat ze samen kunnen spelen en tweetallen/drietallen kunnen vormen.	Samen met de kinderen regels afspreken en elkaar er op wijzen als iemand zich er niet aan houdt. Bij zwak sociale groepen kunnen ook beloningssystemen of dergelijke ingezet worden.	Bevorderen van de prosociale gedragingen <i>helpen en delen</i> kan worden gedaan door: - Genoeg materialen in de groep - Samen spelen (tweetallen/drietallen) - Regels en afspraken maken - Beloningstelsel
Vraag 7: Welk advies kan jij collega's meegeven als het gaat over het begeleiden van leerlingen die de prosociale gedragingen <i>helpen en delen</i> niet beheersen? Waarom: Ik wil graag een advies over het begeleiden van leerlingen die de prosociale	Geduld, leerlingen een spiegel voorhouden, samen met de kinderen activiteiten doen waarbij je elkaar moet helpen (bijv. koken) en blijven proberen!	Dit is afhankelijk van de problemen die het kind heeft, maar het maken van afspraken en regels werkt meestal in mijn groep.	Adviezen van beide leerkrachten om leerlingen die de sociale vaardigheid 'elkaar helpen en delen' niet beheersen te begeleiden: - Geduld - Gedrag spiegelen

gedragingen onoptimaal hebben ontwikkeld.			- Samen activiteit doen - Afspraken en regels maken over helpen en delen
Vraag 8: Welke tips zijn voor mij van belang om leerlingen de prosociale gedragingen <i>helpen en delen</i> aan te leren tijdens vrijspeelmomenten in de groep? Waarom: Ik wil graag tips die ik eventueel in mijn groep kan inzetten om prosociaal gedrag te bevorderen.	Blijf geduldig en proberen, geef niet op, omdat kinderen in het SBO vaak kleinere stapjes zetten om het doel te behalen. Benoem wat je ziet in de groep, zodat de kinderen een spiegel voor gehouden krijgen. Ook zijn uitdagende spelletjes belangrijk om in een groep aanwezig te hebben. Eventueel een beloningssysteem (maar niet te lang blijven hangen in een beloningssysteem, de vaardigheid zal ontwikkeld moeten zijn en niet iets waarvoor je beloond moet worden).	Stel met de kinderen zelf de regels op en laat ze elkaar er op wijzen wanneer dit niet goed gaat. Stel je eisen niet te hoog, voor een aantal kinderen is dit echt erg lastig!	Tips voor mij: - Geduld - Blijven proberen - Benoemen wat ik zie (spiegelen) - Uitdagende spellen in de groep - Beloningssysteem - Leerlingen zelf regels laten maken - Eisen niet te hoog stellen